

התערבות הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה¹

יונה בנדמן

ההתקפה של האצ"ל על שכונת מנשייה, שכונתה הצפונית-מערבית של יפו, נבלמה בהתערבות של כוחות צבא בריטיים. התערבותם הייתה יוצאת-דופן, שכן עד אז במהלך הפינוי שלהם מארץ-ישראל הם נמנעו כמעט כליל מהשתתפות בקרבות שהתחוללו בין היהודים והערבים למן החלטת כ"ט בנובמבר. ביפו הם חרגו אפוא באופן ברור מכללי אי-ההתערבות הנוקשים שהם קבעו לעצמם.

בדבד עם ההתערבות הצבאית תגברו הבריטים את חיל-המצב שעדיין נותר באותה העת בארץ והוסיפו לו כוחות יבשה מקפריסין, מלוב, ממצרים וממלטה ואף שיגרו ארצה מטוסי תקיפה מעירק. התגבור התבצע בעוד הפינוי של חיל-המצב היה כבר בעיצומו ואפילו הואץ מאז ראשיתו של חודש אפריל. שתי ההתפתחויות, ההתערבות הצבאית והתגבורת שהגיעה ארצה, עוררו בהצטרפותן גל של תהיות ושל ספקולציות באשר לכוונותיה של ממשלת בריטניה.

ננסה אפוא לעמוד בהרחבת-מה על ההתערבות הצבאית של הבריטים בקרבות שהתחוללו ביפו, על התגבורת שהובאה ארצה וגם על מקצת מהתוצאות הנלוות שנודעו לשני המהלכים האלה.

הכוח הבריטי ביפו ערב התקפת האצ"ל

ביפו נמצאו דרך קבע מאז מחצית ינואר 1948 לפחות שתי פלוגות של רובאים מגדוד 2 של הקלעים האירים (Royal Irish Fusillers), גדוד של חטיבת חיל-הרגלים 3 מדיוויזיית חיל-הרגלים 1, שבסיס הקבע שלה מוקם במחנה תל-ליטווינסקי (כיום מחנה תל-השומר). הכוח הציב משמר קבוע בבתי-המלאכה של הרכבת ואייש עמדות במקומות רגישים לאורך הגבול שהפריד בין יפו לבין תל-אביב, לרבות עמדות

1. פרק מעבודה מקיפה יותר, 'פינוי חיל המצב הבריטי מארץ-ישראל, 1 בדצמבר 1947 – 30 ביוני 1948', שאני שוקד על השלמתה במסגרת המרכז לתולדות כוח המגן – 'ההגנה' ע"ש ישראל גלילי, יד טבנקין, רמת-אפעל. פרופ' יואב גלבר העמיד לרשותי מסמכים רבים המסייעים לי רבות בכתיבת העבודה המלאה וכן גם במאמר זה. גם ד"ר חיים לבנברג וד"ר בני מוריס סייעו בידי במסמכים שברשותם. ד"ר אלחנן אורן ומר גרשון ריבלין סייעו בידי בעצה ובהפניה למקורות 'חיים'. תודתי לכולם.

בשכונת מנשייה.² באפריל נמצאו בעיר מפקדת פלוגה ושתי פלוגות של רובאים מאותו הגדוד, עם מצבת כוח-אדם מדוללת (בסך-הכל כשמונים חיילים) בפיקודו של קצין בדרגת מייג'ור. ברשותם היו שריוניות, רובן בעלות תותחים נגד-טנקים בקוטר של 2 פאונד ומקצתן בעלות תותחים נגד-טנקים בקוטר 6 פאונד. ביפו נותרו באותה העת גם ארבעה קציני משטרה ו-35 שוטרים בריטים, שוטרים ערבים סדירים במספר שאינו ידוע לכותב שורות אלה ועשרות בודדות של שוטרים ערבים מהמשטרה העירונית.³ ריכוזים של חיילים מוקמו בתחנת-הרכבת ובבת-המלאכה של הרכבת, בבית-הספר לשוטרים וסמוך לבניין של מחלקת החקירות המיוחדות של המשטרה (C.I.D).⁴ כאמור, חוליות מוגברות של חיילים הוצבו בעמדות לאורך גבולה הצפוני והצפוני-מזרחי של יפו.

כללית אפשר לקבוע, כי לנוכחותם הקבועה של יחידות בריטיות ביפו הייתה השפעה מרסנת על שני הצדדים היריבים. אין ספק שהיא מנעה התלקחות של קרבות נרחבים בקו התפר שבין שתי הערים, אם-כי היא לא מנעה צליפות רצופות כמעט של צלפים ערבים שהתמקמו במקומות גבוהים ביפו וירו אל תל-אביב. מעיון בעיתונות היומית עולה כי בדרך-כלל החיילים הבריטים לא נטלו חלק בחילופי-האש הספורדיים שהתרחשו באותם הימים כמעט מדי לילה בין שני הצדדים.

התקפת האצ"ל במנשייה

בשעות הבוקר המוקדמות של 25 באפריל 1948 פתחו יחידות של האצ"ל בהתקפה על שכונת מנשייה, בגבול יפו-תל-אביב. ההתקפה נמשכה בשלושת הימים הבאים, עד שעות הבוקר המוקדמות של 28 בחודש, והסתיימה כשיחידות של האצ"ל הגיעו לחוף הים וכך ניתקו את השכונה מיפו.⁵ ההתקפה הקרקעית לוותה בירי רצוף משתי

2. דו"ח ל'טנא', 25 בינואר 1948, ארכיון צה"ל [להלן: א"צ] 33/52/900. ראה גם: HQ British Troops in Palestine/Statcentre, 'Order of Battle and Location Statement as at 21st Feb[ruary] [19]48', 600/State, תאריך חיבור חסר, שם, 38/52/900 [להלן: דו"ח סד"כ והערכות, נכון ליום...].
3. מפקדת כוחות בריטניה בא"י, 'עדכון לדו"ח סד"כ והערכות מיום 13 במרס 48 ... נכון ל-3 באפריל 48', סימוכין ותאריך חיבור חסרים (הועבר ל'טנא' ב-12 באפריל 1948), שם, 38/52/900; ראה גם דו"ח ל'טנא', 27 באפריל 1948, שם, תיק מסמכי 'קריית', אפריל 1948.
4. ח' לזר (ליטאי), כיבוש יפו, תל-אביב תשמ"א (פרסום ראשון: הוצאת של"ח, תל-אביב 1951), עמ' 127 [להלן: לזר, כיבוש יפו].
5. א. פרטים על התקפת האצ"ל, לרבות הודעות מטעם מפקדת האצ"ל, בדיווחים המלווים בעיתונות הארץ-ישראלית היומית, 26-30 באפריל וכן 2 במאי 1948; ב. תאור מפורט, מנקודת-המבט של האצ"ל, ראה: מ' בגין, 'כיבוש יפו', מכון ז'בוטינסקי [להלן: מ"ז] 4-1/8 (זהו מסמך כתוב במכונת כתיבה, או אולי שקלוט של הרצאה, בלי תאריך חיבור או תאריך הדפסה); לזר, כיבוש יפו, במיוחד עמ' 121-139, 169-191.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

מרגמות של שלושה אינטש אל עבר מרכז יפו ושכונותיה הדרומיות. התוכנית המבצעית של האצ"ל נחלקה לשני שלבים; בשלב ראשון תכננו מפקדי המבצע לנתק את שכונת מנשייה מיפו באמצעות פריצה עד לחוף הים, והשלב השני נועד לחשוף אגף בלתי-מבוצר ליד מרכז העיר, לסרוק את מנשייה מעורפה ולחדור אל לבה של יפו.⁶ בבוקר 28 באפריל השלימו אפוא כוחות האצ"ל את השלב הראשון בתוכניתם המבצעית.

* * *

ב-24 באפריל רשם ביומנו סר הנרי ג'רני (Gurney), המזכיר הראשי של ממשלת המנדט: עתה, אחרי ההצלחה בכיבוש חיפה (21-23 באפריל), 'מסתמן בברור כי להיות היהודים חדורי ביטחון [עצמי] ואופטימיות, הם יפתחו במתקפה כללית (all-out offensive) נגד הערבים בירושלים וב יפו, במגמה להוכיח את עוצמתם הצבאית העדיפה' [הדגשה שלי, י"ב].⁷

קשה להניח שהייתה זו הערכת-מצב פרטית של המזכיר הראשי. עם-זה לא ידוע שהשלטונות נקטו צעדים כלשהם כדי לקדם את פני הרעה: ככל שאפשר לקבוע, לא תוגבר הכוח שהיה מוצב ביפו ופריסתו בעיר לא שונתה. גם בצינורות האזרחיים לא הועברו פניות מוגדרות כלשהן להנהגת היישוב כדי למנוע את הפעולה הצפויה, קל-וחומר לא הועברו אזהרות בדבר התערבות אפשרית של צבא בריטי, אם יפו אכן תותקף. הבריטים נמנעו ממהלכים מקדימים כלשהם, אף-על-פי שהם ידעו היטב כי 'מצבה של יפו – בהיותה מוקפת ביהודים ובהיותה עיר ערבית חשובה ביותר בארץ-ישראל – היה תמיד נושא לדאגה חריפה של מנהיגים [ערבים], לרבות המלך עבדאללה'.⁸ גרני הגדיר את חשיבותה של יפו לערבים במלים אלו: 'מטעמים היסטוריים ורגשיים הערבים מייחסים ליפו חשיבות רבה יותר מאשר לכל עיר אחרת

6. לזר, כיבוש יפו, עמ' 133.

7. Sir H. Gurney, 'Palestine Proscript', 15 March-14 May 1948, Middle East Centre Archives, St. Antony's College, Oxford, pp. 75-76. זהו יומן שלא פורסם, כתוב במכונת כתיבה, על החודשיים האחרונים למנדט מנקודת הראות של המזכיר הראשי של ממשלת המנדט דאו [להלן: גרני, 'א"י – אחרית דבר'].

8. 'Extract from Middle East special information report - Information despatched at 290003 April 1948', from the War Office to PS [Private Secretary] to the Prime Minister and to others, 29 April 1948, para 1. - Public Record Office (PRO), Colonial Office (CO) 537/3875

[בארץ־ישראל] זולת ירושלים'. לכן, הוסיף המזכיר הראשי, 'אסור שיחזור שוב מה שארע בחיפה בשבוע הקודם' [הדגשה שלי, י"ב].⁹

אִי־אפשר לקבוע בברור מתי בדיוק התערבו בקרבות החיילים מגדוד הקלעים האירים שאִישו עמדות לאורך הגבול בין יפו לתל־אביב. בדו"ח הארועים הראשון ששלח הנציב־העליון ללונדון, הוא דיווח על התקפת האצ"ל אך לא התייחס לפעילות כלשהי של הצבא.¹⁰ לדברי מפקד האצ"ל, 'פנה קצין בריטי, ביום הראשון [של ההתקפה] לחוגים יהודיים בתל־אביב, והבטיח כי אם אנחנו לא נתקוף את הכוחות האנגליים שנותרו ביפו בתחנת הרכבת וב'אזור המוגן' – ישמרו הם על עמדה נייטרלית בשעת הקרבות. אך ההבטחה לא קוימה כבר ביום הראשון'.¹¹ אפשר שהיחידות הבריטיות התערבו אחרי שאחד מחייליהן נפצע בעת ההתקפה על תחנת הרכבת,¹² ואפשר שהיה זה כאשר 'הותקף בניין המשטרה במנשייה. הודות לתגבור

9. גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 85, רישום ב־28 באפריל 1948. אפשר שהוא כתב דברים אלו בהיותו תחת הרושם של איגרת ששלח המלך עבדאללה לנציב־העליון ב־23 באפריל (יומיים לפני שהאצ"ל תקף את מנשייה). באיגרת הצביע המלך על ההשפעה הקשה שנודעה ל'מעשי הנבלה שביצעו היהודים בדיר־יאסין, בנאצר אל־דין, בטבריה ובאחרונה בחיפה'. כדי לבלום התפרצות אפשרית בארצו, הפציר המלך בנציב־העליון לא 'לאפשר ליהודים לנהוג בעיר הקדושה [ירושלים] וביפו כפי שנהגו במקומות האחרים' [הדגשה שלי, י"ב]. מברק מהנציב־העליון לציר בריטניה ברב־עמון, מס' 1186, 251300 באפריל 1948, The Private Papers of Lt. General Sir Alan Cunningham, St. Antony's College, Oxford - Middle East Library/Private Papers, III/4/48 [להלן: מסמכי קנינגהם (קופסא – באותיות רומיות/תיק/מס' סידורי של המסמך בתיק)].
- לעניין נאצר אל־דין: ב־12 באפריל 1948 (הלילה שבין 12 ל־13 באפריל? י"ב) טיהרה מחלקה מגדוד 'ברק' של חטיבת 'גולני' כפרים ערביים ברכסי הגבעות ממערב ומדרום־מערב לטבריה. אחד הכפרים היה הכפר הקטן נאצר אל־דין (נ"צ 2428). במקום התחולל קרב עיקש עם צלפים שהתמקמו בכפר ובסביבתו הקרובה. במהלך הטיהור נהרגו 19 אנשים מבין תושבי הכפר, ביניהם גם נשים וילדים אחדים. תושבים שהצליחו להמלט מהמקום סיפרי שהיהודים ערכו טבח בתושבי הכפר. ראה דברים שאמר עמוס מוקדי (מפקד פלוגה בגדוד 12, גדוד 'ברק', חטיבת 'גולני', במלחמת העצמאות) ביום עיון שנערך ביד טבנקין ב־12 בדצמבר 1988. אצל: ר' אמיר וא' מגן (עורכים), כיבוש הערים הערביות והמעורבות במלחמת העצמאות, חוברת ח' בסדרת חוברות ימי עיון של המרכז לתולדות כוח המגן – 'ההגנה' ע"ש ישראל גלילי, יד טבנקין (נובמבר 1989), עמ' 46–47; ראה גם: ב' עציוני (עורך), אילן ושלח – דרך הקרבות של חטיבת גולני, תל־אביב 1959, עמ' 107, 111; א' מילשטיין, 'כיצד גרשו הבריטים את ערביי טבריה', מעריב, גליון יום העצמאות תשמ"ד, 6 במאי 1984, עמ' 17.
10. מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מס' 1134, 251800 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם III/4/55.
11. בגין, 'כיבוש יפו', עמ' 24.
12. הארץ, 27 באפריל 1948, עמ' 4.

[ששלח] הצבא, הצליחה המשטרה להדוף את התוקפים, כך צוין בדו"ח ארועים של המשטרה על ההתרחשויות ב-25 באפריל.¹³ ביומן הארועים של מפקדת הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל הסתפק הכותב במשפט לקוני: 'ב-25 באפריל תקף האצ"ל את יפו. הצבא התערב והקרבות פסקו'.¹⁴ אפשר אפוא לסכם, כי גם אם החיילים הבריטים שהיו מוצבים ביפו קיימו תחילה 'עמדה נייטרלית', כלשון הכתב של עיתון הארץ, הרי הם השתלכו בבלימת ההתקפה של האצ"ל כבר בשלב כלשהו במהלכו של היום הראשון להתקפת האצ"ל וכך גם נהגו למחרת, ב-26 באפריל.

מן המגעים שהתקיימו בצינורות האזרחיים מתקבלת תמונה ברורה יותר. כבר בשעות הבוקר של 25 באפריל פנה מושל מחוז לוד פולר (Fuller) אל ראש-העיר של תל-אביב דאז, ישראל רוקח, 'שאראה להפסיק את ההתקפה'.¹⁵ ראש-העיר העביר בהמשך היום את תוכן המסר לנציג של האצ"ל, והוסיף כי לדברי המושל 'אם הארגון לא יוציא את כוחותיו מאזור הגבול, יצטוו הצבא הבריטי לפתוח בפעולה נגדו'.¹⁶ ניסיון של מושל המחוז להפגש עם רוקח למחרת, 26 באפריל, 'ולברר איתו כמה עניינים הקשורים בנסיון אצ"ל לחדור ליפו' עלו בתוהו; שכן משהגיע המושל לבניין העירייה, נעדר ממנו ראש-העיר אשר 'סייר באותה עת בגבולות תל-אביב'.¹⁷ ב-27 באפריל הזהיר מושל המחוז את ראש-העיר, באמצעות יעקב קיסלוב, קצין המחוז היהודי שהיה ממונה על ענייני תל-אביב-רבתי, כי 'אם המוסדות היהודיים לא יתערבו כדי להפסיק את התקפות אצ"ל על יפו, יכנס הצבא לפעולה'. יתר-על-כן, הוסיף המושל, 'אם האצ"ל יצליח לכבוש את יפו או את אחת משכונותיה, הצבא הבריטי יוציא משם את הלוחמים'.¹⁸ רוקח העביר את הדברים לנציג האצ"ל, לרבות האזהרה בדבר הפעלת הצבא, והנציג הטיל ספק אם אומנם תפעיל הממשלה את הצבא, קל-וחומר 'אם האנגלים יעזו להפגין את תל-אביב ללא אבחנה'. בפגישה שנערכה אצל ראש-העיר למחרת, 28 באפריל בשעות הבוקר, מסר קצין המחוז קיסלוב את

13. 'דו"ח [ארועים] של הבולשת ביפו לימים 21-27 באפריל 1948, דו"ח לטנא, 29 באפריל 1948, ארכיון תולדות 'ההגנה' [להלן: את"ה] 15/8.

14. HQ Palestine, 'Diary of the more important events which have effected the military situation in Palestine from 31 March to 30 April 48', GSI-M-26/1, 13 May 1948, p. 7, PRO, WO 261/574 [להלן: מפקדת א"י, 'יומן ארועים 31 במרס-30 באפריל 1948'].

15. שדר מאת ישראל [רוקח] אל 'הלל' [ישראל גלילי], 251115 באפריל 1948, ארכיון הקיבוץ-המאוחד, יד-טבנקין [להלן: אק"מ], חטיבה 15-גלילי, 'תיקי פעילות'. במענה הביע ישראל גלילי, שהיה אז ראש המטה (רמ"א) של 'ההגנה', את דאגתו 'מחשש התערבות הבריטים. [לכן] מוטב כי תפסק התקפת ה'רק"כ' [האצ"ל] לפני אולטימטום בריטי ולא לאחריו' [הדגשה שלי, י"ב]. שדר מאת 'הלל' אל ישראל, 25 באפריל 1948, אק"מ, שם, שם.

16. לזר, כיבוש יפו, עמ' 201.

17. הארץ, 27 באפריל 1948, עמ' 4.

18. שם, 28 באפריל 1948, עמ' 1, וכן 29 באפריל 1948, עמ' 7.

התביעה האולטימטיבית של הממשלה להפסיק לאלתר את הקרבות ולפנות את אנשי האצ"ל משכונת מנשייה; נלא, הוסיף קיסלוב, 'יפציצו את תל-אביב מן היבשה, הים והאוויר'. נציג האצ"ל דחה גם הפעם את התביעה.¹⁹

גורמי מודיעין בריטיים הבחינו, כי הערבים ביפו היו מאורגנים טוב יותר מאשר בחיפה ונלחמו טוב יותר. להערכתם אלה היו הגורמים להתקדמות האיטית כל-כך של אנשי האצ"ל במנשייה בשלושת הימים הראשונים להתקפתם. בריגדיר פול (Poole), מפקד חטיבת חי"ר 3 מדיוויזיית חי"ר 1, הגדיר זאת כך: 'הערבים הדפו את התקפת האצ"ל בקלות יחסית, לתמהונו של הצבא, שחשש מפריצה בחזית הערבית עם התחלת ההתקפה'.²⁰ אף-על-פי-כן, בתוך זמן קצר הבחינו אותם גורמי המודיעין כי ככל שנמשכו הקרבות הלך והחמיר מצבם של הערבים. המפקד הצבאי העירקי, מוקדם (לויטננט-קולונל) עאדל נג'ם אל-דין הודיע לוועדה הצבאית העליונה של הליגה הערבית בדמשק כי מצבו נואש.²¹

ההחמרה במצבם של הכוחות הערביים ביפו ומודעותם של הבריטים למקומה ולחשיבותה של יפו בעיני הערבים גרמו לבריטים לפעול ולא לחכות לתגובות היהודים לאזהרה שהעביר להם המושל פולר. כבר ב-27 באפריל העמיד מפקד כוחות בריטניה בארץ-ישראל, לויטננט-ג'נרל גורדון מקמילן (MacMillan), את חטיבת חי"ר 3 בכוננות לפעולה. הוא נענה בכך לפנייה של הנציב-העליון, לויטננט-ג'נרל בדימוס סר אֶלן קנינגהם (Cunningham). מפקד החטיבה, בריגדיר פול, הבהיר בתדרוך מפקדים שערך במפקדת החטיבה בתל-ליטווינסקי: 'כל עוד הצבא נמצא ביפו, ינקטו האמצעים התקיפים ביותר, לרבות שימוש בנשק כבד, כדי לספל את כיבוש יפו או חלק ממנה. [אם לא תצליח פעולת הסיפול], יוציא הצבא את הכוח הכובש מהמקום'.²²

בלילה שבין 27 ל-28 באפריל ובשעות הבוקר המוקדמות של 28 באפריל, נכנסו

19. לזר, כיבוש יפו, עמ' 202.

20. דו"ח לטנא', 19:30, 27 באפריל 1948, א"צ 35/52/900 - בריגדיר פול.

21. 'תמצית מדו"ח ידיעות מיוחד - מזה"ת, 29 באפריל 1948' (לעיל, הערה 8), סעיף 3: מפקדת א"י, 'יומן ארועים 31 במרס-30 באפריל 48' (לעיל, הערה 14), עמ' 8, וכן: HQ Palestine, 'Fortnightly Intelligence Newsletter No. 67, issued by HQ British Troops in Palestine (for the Period 2359 hrs. 19 April - 2359 hrs. 3 May 1948)', GSI-M-1, 6 May 48, p. 2, para 8, PRO, WO 275/64/227 [להלן: 'איגרת מודיעין דו-שבועית מס' 67]. בעקבות הקריאות לעזרה ששודרו מיפו לדמשק, נדרש פאוזי אל-קאוקג'י - מפקד צבא-ההצלה בשומרון ובמרכז ארץ-ישראל - לשגר לעיר תגבורת צבאית דחופה ולמנוע את נפילתה. הוא אָרְגַן כוח, שהתבסס על גדוד 'אג'נאדין' בפיקודו של לויטננט קולונל מהדי צלאח. משדר ששלח קאוקג'י לדמשק עולה כי כוח זה הצליח לחבור ליפו ב-28 באפריל בשעה 09:00. Fauzi Al-Qawuqi, 'Memoirs, 1948', Part 1, *Journal of Palestine Studies*, Vol. I, No. 4 (Summer 1972), pp. 50-55 [להלן: קאוקג'י, 'זכרונות'].

22. ראה לעיל, הערה 20.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

יחידות טנקים ליפו; יחידות ארטילריה הוצבו בעמדות ירי וכוחות חי"ר נוספים מחטיבה 3 הוחשו לעיר. כזכור, גם בשעות הבוקר של 28 באפריל דחה נציג האצ"ל את התביעה שאנשי ארגונו יפסיקו את ההתקפה ויפנו את מנשייה. הכוחות הבריטיים פתחו אפוא בהתקפה לקראת שעות הצהריים; בירושלים התפרסמה הודעה רשמית, שקבעה כי 'כוחות יהודיים ממשיכים בהתקפה הכבדה על יפו. ... יחידות [צבא] בריטיות תפסו עמדות ביפו ונכנסו לקרב כדי לבלום את ההתקפה'.²³ הנציב-העליון הזדרז לעדכן את לונדון: 'כוחות בריטיים פועלים עתה ביפו נגד יהודים שהתנפלו (have been harrasing) על ערבים'.²⁴ במשך היום, כנראה בשעות אחר-הצהריים המאוחרות, חזר הנציב-העליון ועדכן את לונדון ונימק את החלטתו להפעיל את הצבא בלשון זו:

יהודים הסתערו היום בהתקפות כבדות על יפו. כל הצלחה [של היהודים] כאן תשפיע על המדינות הערביות יותר מכפי [שהשפיעה נפילת] חיפה. [לכן] ביקשתי מהצבא ומחיל-האוויר לנקוט פעולה בהקף מלא נגד היהודים. ההתקפה בוצעה היום, בשעות אחר-הצהריים. תוצאות עדיין אינן ידועות [הדגשה שלי, י"ב].²⁵

נוסף לכוחות הקרקע שפעלו ביפו הופגנה נוכחות של שתי משחתות וסיירת של הצי המלכותי אשר שייטו מול חופי תל-אביב. מטוסים של חיל-האוויר המלכותי חגו ביעפי-סרק הפגנתיים מעל לשכונות הדרומיות של תל-אביב שגבלו ביפו. בשעות אחר-הצהריים המריאו מבסיס רמת-דוד ארבעה מטוסי ספיטפיר ותקפו בתותחים 20 מ"מ ובמקלעים 'עמדה מבוצרת בבית החרושת לבירה [מאלט, בירה-נשר] כבתיים, ששימשה עמדת צלפים והיהודים סרבו לפנותה' (המדובר בעמדות של 'ההגנה' שהיו מוכרות כ'עמדות גרין'). 'כיבושה של העמדה, שהיה חלק מהפעילות היבשתית, עלול היה לעלות בקורבנות רבים'. לכן פנה מפקד הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל למפקד חיל-האוויר המלכותי בארץ-ישראל, משנה-למרשל-האוויר דאוסון (Dawson)

23. הארץ, 29 באפריל 1948, עמ' 7 (לא מצאתי את הנוסח המקורי המלא של ההודעה הרשמית).

24. 'In Jaffa British troops are now in action against Jews who have been harrasing Arabs'. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1174, 281300 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם III/4/116.

25. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1180, 28 באפריל 1948 [חסרות שעת חיבור או שעת משלוח], שם, III/4/119. ראה גם 'תמצית ידיעות המזה"ת', 29 באפריל 1948 (לעיל, הערה 8), סעיף 4; וכן: גרני, 'א"י - אחרית דבר', עמ' 84, רישום ב-28 באפריל 1948. בהתייחסו למברק הנזכר של הנציב-העליון, הורה משרד החוץ לשגריר בריטניה בווינגטון ולראש משלחתה לאו"ם לדחות כל התייחסות ליפו, עד שתתברר תוצאת הפעולה הצבאית, מברק משרד החוץ לשגרירות בריטניה בווינגטון, מס' 4670, 29 באפריל 1948, לפי עותק משרד המושבות לנציב-העליון במברקו מס' 1720, 291800 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם III/4/107.

וביקש סיוע דחוף. דאוסון נענה לפנייה, ואף-על-פי שתקיפת המטוסים גרמה למבנה נזקים קלים בלבד, היא 'אילצה את "ההגנה" לנטוש את העמדה'.²⁶ לראשונה בכל שנות המנדט תקפו מטוסים של חיל-האוויר המלכותי יעד יהודי כלשהו והארוע הזה לא נשנה עוד.

אחרי שהמטוסים השלימו את משימתם וחזרו לרמת-דוד, שקט קו החזית. יחידות של הצבא הבריטי ויחידות של האצ"ל ניצבו בעמדותיהן אלו מול אלו והפרידו ביניהן כמה עשרות מטרים בלבד. יומיים אחרי-כן סיכם הנציב-העליון את ארועי אותו היום במברק ללונדון:

הצבא התערב בכוח בגבול יפו-תל-אביב. האצ"ל תקף שם במשך שלושה ימים עם נשק קל ומרגמות את התושבים הערבים והכה [לוחמים] עירקים בלתי-סדירים. היהודים [קרי האצ"ל] הוכו קשות אחרי לחימה קשה למדי (במהלכה נהרג מפקד טנק בריטי): לאחר תקיפה אווירית על מוצבים של היהודים בבת-ים ובחולון הם נסוגו לעמדות-המוצא שלהם וביקשו הפסקת-אש.²⁷

26. 'יומן המבצעים של בסיס חיל-האוויר ברמת-דוד', רישום ב-28 באפריל 1948, PRO, AIR 28/659; ראה גם: AIR 28/659 HQ, 205 Group, RAF Fayid, 824 A/AL [Air Levant], MELF, 'Quarterly Historical Record ending 30th June 1948', 824/A/AL/520/0, b. HQ MED/ME, ובייחוד: 9 July 1948, p. 1, para 2(b), PRO, WO 261/574/7 'Report on the evacuation of the RAF from Palestine by Air Vice Marshal W. L. Dawson - Air Officer Commanding Levant', C.38028/48, 6th October 1948, p. 10, para 42. - PRO, AIR 23/8350 [תודתי לסגן-אלוף זאב לכיש, ראש הענף לתולדות חיל-האוויר, על שהעמיד לרשותי מסמך זה]. בהתייחסו לפעולת חיל-האוויר המלכותי באזור בת-ים, ציין סר גרני, ספק כציון עובדה וספק בהבעת צער, כי הטייסים תקפו רק בתותחים ולא בטילים, שכן מטוסי 'טמפסט' (Tempest) נושאי מתקנים לירי טילים אוויר-קרקע עזבו את ארץ-ישראל וחזרו לבסיסם בחבאנייה שבעירק. גרני, 'א"י - אחרית דבר', עמ' 85, רישום ב-28 באפריל 1948.

27. 'הערכת מודיעין שבועית', מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1211, 30 באפריל 1948, עמ' 2, סעיף 4, מסמכי קנינגהם 152/4/III. בסיכום מאוחר של מפקדת דיוויזיית חי"ר 1, מצאנו פרטים משלימים בדבר הפעילות של יחידות הדיוויזיה ביפו: ירי מוצלח של מחלקת טנקים מגדוד 'דרגונים' 4/7 [גדוד הטנקים של הדיוויזיה] ושל סוללה מגדוד שדה ארטילריה 41, שירתה 120 כדורים [בני 25 פאונד כל אחד] על עמדות המרגמות של האצ"ל בתל-אביב, בלם במהירות את ההתקדמות של היהודים... מפקדת דיוויזיית חי"ר 1, 'דו"ח היסטורי רבעוני של מפקדת דיוויזיית חי"ר 1 לתקופה שהסתיימה ב-30 ביוני 1948' [לתאריך החיבור חסרים סימוכין], עמ' 1-2, סעיף 6, PRO, WO 261/183. על ההתערבות הצבאית של הבריטים מנקודת הראות של האצ"ל, ראה לזר, כיבוש יפו, עמ' 202-206. מדיווח מאוחר יותר עולה, כי אבדות הכוחות הבריטיים בהתערבותם ביפו הסתכמו במש"ק, מפקד טנק, הרוג וחמישה בד"א פצועים. מברק מהנציב העליון למשרד המושבות, מס' 1232, 031000 במאי 1948, מסמכי קנינגהם 43/5/III.

בשעה כלשהי בין 28 באפריל בשעות הערב ובין שעות הבוקר המוקדמות למחרת, מושל מחוז לוד פולר הודיע לישראל רוקח, כי 'הצבא איננו מתכוון לתקוף את תל-אביב'. מאידך-גיסא, הוסיף פולר, הצבא ימנע 'התקדמות נוספת של האצ"ל ביפו'. עוד דרש שהאצ"ל יפנה את מנשייה ותבע כי "ההגנה" תרסן את הטרוריסטים, ולא – יפעיל הצבא את מלוא כוחו. מפקדת האצ"ל דחתה את התביעה.²⁸

ב-29 באפריל, עם שעות האור הראשונות, הגיעו יחידות צבא בריטיות למנשייה ונבלמו באש של האצ"ל במהלך נסיון לחדור אל תוך השכונה. יחידות ארטילריה של הצבא הנחיתו בתגובה אש עזה על עמדות של האצ"ל במנשייה, בנווה-צדק ובמקומות נוספים. גם יחידות חי"ר הופעלו באזור מנשייה, בסיוע של טנקים ושקינות.

בהמשך הבוקר – מתי בדיוק לא צוין בחומר המצוי ברשותי, ולכן כלל לא ברור אם לפני שהתחדשו הקרבות בין היחידות הבריטיות לאצ"ל או כבר במהלכם – שלח המזכיר הראשי של ממשלת המנדט בשמו של הנציב-העליון שדר לדוד בן-גוריון בעניין 'ההתקפה של יהודים על ערבים ביפו זה שלושה ימים'. אשר ל'התקפות הנוכחיות של יהודים על יפו ועל כפרים סמוכים [בכך התייחס למבצע "חמץ" שהחל בלילה שבין 27 ל-28 באפריל] – אם אלו לא תיפסקנה מיד, יפעלו הצבא וחיל-האוויר המלכותי במלוא עוצמתם נגד ... בסיסי ההתקפות האלה בתל-אביב ובמקומות [ישוב] אחרים'. סר גרני המשיך והזהיר, כי אומנם 'הפעולה שנקטו עד כה הצבא וחיל-האוויר המלכותיים [ביום הקודם, 28 באפריל] הייתה בדיוק בהקף המזערי שהיה נחוץ למניעת התקדמות נוספת [של היהודים], אולם האמצעים שינקטו עתה יהיו חריפים יותר במידה ניכרת, אם יתעורר הצורך בכך'.²⁹

אפשר כי לאיגרתו של גרני נלוותה איגרת נוספת ואולי נלווה לה שדר בעל-פה,

28. בגין, 'כיבוש יפו', עמ' 36; לור, כיבוש יפו, עמ' 209. לא מצאתי את הנוסח המקורי של דברי פולר ולכן הבאתי אותם כפי שהם מצוטטים בשני המקורות הללו. במקרים רבים לוקה חלקו הראשון של מאמר זה בהעדר נגישות לנוסח המקורי של הודעות רשמיות של גורמים בריטיים שונים, לדו"חות על מגעים שקיימו גורמים בממשלת המנדט עם נציגים יהודים ועוד. באותם המקרים נאלצתי להסתמך על מקורות משניים דוגמת עיתונות יומית וכן על מקורות מאוחרים המביאים את גרסת האצ"ל לארועים שונים. גרסת האצ"ל מחייבת אימות ממקורות נוספים, כמובן, כדי שנוכל לאמצה כאמינה.

29. איגרת מסר ה' גרני אל ד' בן-גוריון, 29 באפריל 1948, אצל: ג' יוגב (עורך), תעודות מדיניות ודפלומטיות, דצמבר 1947 – מאי 1948, ירושלים תש"ם, עמ' 703, תעודה מס' 436 [להלן: תעודות מדיניות]; ראה גם גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 85, רישום ב-29 באפריל 1948. תגובה של הנהלת הסוכנות-היהודית בירושלים באיגרת מאת ד"ר ליאו כהן (המזכיר המדיני של הנהלת הסוכנות) לסר ה' גרני, שם, עמ' 703–705, תעודה מס' 437. לעניין האולטימטום של ממשלת המנדט לסוכנות-היהודית ראה גם 'מדברים של ישראל גלילי בישיבת ועדת הבטחון של מפלגת הפועלים המאוחדת', 2 במאי 1948, אצל: ז' גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תשט"ו, עמ' ס"א [להלן: ספר הפלמ"ח, ב].

בדרישה אולטימטיבית שהסוכנות היהודית תדאג לכך כי עד השעה 14:00 תופסק האש ביפו, ולא יופעלו הצבא וחיל-האוויר במלוא כוחם.³⁰ עד לשעה 13:00 לערך התנהלו במנשייה קרבות רחוב מלווים בהרעשה ארטילרית רצופה. כל אותה העת 'ערכו שתי משחתות של הצי המלכותי הפגנת כוח, בלא אש, במקביל לקו החוף של תל-אביב'. מטוסי ספיטפייר אחדים חגו מעל תל-אביב ומעל קו החזית ביפו, אולם הם 'לא פעלו, הואיל ונתמלאה הפקודה בדבר הפסקת-אש. יהודים החלו לסגת וביקשו להסדיר הפסקת-אש. מיד הוסדרה הפסקת-אש זמנית והוסכם שיתקיימו שיחות בדבר הפסקת-אש [קבועה].³¹ הנציב-העליון הזדרז לדווח על פעולת הצבא. הוא כתב במברק למלך עבדאללה:

הודות להתערבות של כוחות [קרקע] ואוויר בריטיים והודות לאיום להפעיל את חיל-האוויר נגד תל-אביב, ניצלה עתה יפו מסכנה שהיהודים יכבשו אותה. הם ביקשו הפסקת-אש, שתכנס לתוקפה היום [29 באפריל] בשעה 14:00 וחזרו לעמדות-המוצא שלהם.³²

30. הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 1.
31. שם, שם; מפקדת א"י, 'יומן ארועים 31 במרס-30 באפריל '48, עמ' 8. מנקודת המבט של האצ"ל ראה לזר, כיבוש יפו, עמ' 210-212.
32. מברק מהנציב-העליון לציר בריטניה ברבת-עמון, מס' 1289, 29 באפריל 1948 [חסרות שעת חיבור או שעת משלוח], עותק למשרד המושבות במברק מס' 1194, מסמכי קנינגהם 134/4/III. מהמברק של הנציב-העליון, ממקורות בריטיים אחרים וגם ממה שנכתב בעיתונות היומית (ראה לדוגמה הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 1), עולה בבירור כי היהודים הם שביקשו את הפסקת-האש. גם גרני כתב ביומנו: 'בשעה 1400 ביקשו היהודים הפסקת-אש ונסוגו'. גרני, 'א"י - אחרית דבר', עמ' 85, רישום ב-29 באפריל 1948. מאידך גיסא מקורות האצ"ל מוסרים גרסה שונה: כאשר התקבלה הדרישה האולטימטיבית של הבריטים לפנות את שכונת מנשייה, התכנסה מפקדת האצ"ל לדיון ובסיומו מסר נציג האצ"ל לראש-העיר של תל-אביב, ישראל רוקח, אולטימטום נגדי - הבריטים נדרשו להפסיק את ההפגזה עד לשעה 1200 ולא יפגזו האצ"ל במרגמות 3 אינטש שברשותו את הריכוזים הבריטיים ביפו. נציג האצ"ל ביקש מרוקח להעביר את האולטימטום הנגדי לידיעת השלטונות. לזר קובע כי 'האולטימטום הזה פעל. בשעות הצהריים פחתה בהדרגה העוצמה של ההפגזה הבריטית. כעבור שעה קלה השתררה דממה לכל אורך החזית'. לזר, כיבוש יפו, עמ' 212. לא הצלחתי למצוא חומר נוסף כלשהו ממקורות אחרים, שיוכל להבהיר את אשר ארע בפועל.
- בהנחה שהדברים שכתב לזר בספרו מזדיקים נותרות פתוחות כמה שאלות ותהיות, אשר נובעות מהגרסאות השונות: מי ביקש את הפסקת-האש ומתי? האם הפסקת-האש הוסדרה בדרג מקומי (מרישום של שיחה הנמצא בארכיון צה"ל, שנערכה עם עמוס בן-גוריון כמה שנים אחרי הארועים, עולה בבירור שהוא - כקצין הקישור מטעם הנהלת הסוכנות היהודית ומפקדת 'ההגנה' לצבא ולמשטרה במרכז א"י - לא היה מעורב בדרך כלשהי במגעים

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

בעיתונות נכתב, כי מושל מחוז לוד פולר אישר פעם נוספת – הפעם באוזני עוזרו, קצין המחוז, י' קיסלוב – שהצבא איננו מתכוון לתקוף את תל-אביב. כל רצונו של הצבא הוא למנוע התקדמות נוספת של האצ"ל אל תוך יפו ולהפסיק את הקרבות בין תל-אביב ליפו. עתה, משהופסקה האש, הזמין המושל בשם שלטונות הצבא את נציגי היהודים והערבים לפגישה דחופה בשעה 15:00, כדי לדון במצב שנוצר בשטח ובדרכים ליצוב הפסקת-האש בין שתי הערים.³³

'הצתה מאוחרת' של לונדון

ב-28 באפריל, משהגיע דבר ההתקפה על יפו לידיעתו של שר החוץ ארנסט בוויין, הוא התמלא 'כעס רב'. בוויין התקשר 'ישירות' לפילדמרשל מונטגומרי, ראש המטה הכללי הקיסרי, הורה לו ליצור קשר מדי עם גנרל קרוקר (Crocker), המפקד העליון של כוחות בריטניה במזרח-התיכון, ולהטיל עליו משימה להבטיח 'שהיהודים לא יצליחו לכבוש את יפו, ואם הדבר יעלה בידם – לסלקם באופן מדי מהעיר'.³⁴ על-סמך ההנחיות האלה של שר החוץ הבריך למחרת פילדמרשל מונטגומרי לגנרל קרוקר: הממשלה מודאגת מהקרבות המתחוללים ביפו, שכן 'אם ישתלטו היהודים על העיר, זה יעמיד אותנו במצב קשה. יפו היא הנמל הערבי היחיד בארץ-ישראל ועלינו לדאוג לכך שהנמל ישאר בשליטת הערבים עד 15 במאי'. לפיכך:

אתה נדרש לנקוט את כל הצעדים הנחוצים כדי להבטיח שיפו תישאר בבעלותם של הערבים. עליך להדוף את הכוחות היהודיים התוקפים, במלוא העוצמה הצבאית שתוכל להקצות לכך. הפעל מטוסים והפצץ את היהודים; הטל לקרב גייסות בריטיים, גם אם יגרמו להם [לכוחות] קורבנות. ככל שיהרגו יותר אנשים מזוינים מכנופיות האצ"ל ולח"י, כן ייטב. תקבל מכאן [מלונדון] את מלוא התמיכה והסיוע בכל הצעדים שתנקוט.

בסיום השדר חזר מונטגומרי והדגיש: 'הנקודה המרכזית היא שאסור ליהודים

שהתנהלו להסדרת הפסקת-האש. הרישום של השיחה הנ"ל – להלן, הערה 44)? האם הפסקת-האש הוסדרה במגעים השוטפים שקיימו ביניהם ישראל רוקח ומושל המחוז פולר (ישירות או באמצעות קצין המחוז יעקב קיסלוב)? או שמא בירושלים, עם גורם כלשהו בהנהלת הסוכנות היהודית? זו דוגמה אחת מני רבות לבעייתיות שישנה, בשלב הנוכחי, עם חומר המקורות העומד לרשות המחקר.

33. הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 1.

34. זכרון דברים שכתב [קולונל] מתיסון (Mathieson), קצין קישור של משרד המושבות עם משרד המלחמה (הצבא), בעקבות שיחת פרור שקיים עם קולונל צ'רטרס (Chartris). [ראש?] המבצעים המשולבים (MO4) במשרד המלחמה, בלא סימוכין, 4 במאי 1948,

PRO, CO 537/3870

לכבוש את יפו. אם הם יצליחו לכבוש את העיר, עליך ללכוד אותה מחדש ולהחזירה לרשות הערבים.³⁵

מפאת שיקול-דעת מוטעה, או שמא עקב תאום לקוי, מצא גנרל קרוקר לנכון להביא את מברקו של מונטגומרי לידיעת הנציב-העליון, אף-על-פי שזה היה שדר בסיווג 'אישי'.³⁶ במברק למשרד המושבות הגיב הנציב-העליון על מברקו של מונטגומרי בלשון חריפה ונזעמת, אשר חרגה מהלשון העניינית שאפיינה בדרך-כלל את שדריו. סר קנינגהם כתב:

ראיתי היום הוראות אחדות לחיילים כאן בעניין יפו, אשר דומה כי מקורן בלונדון. היה לי ברור לחלוטין מה יש לעשות, כמובן, ולבקשתי פעל הצבא מיד והשלים את משימתו לפני שההנחיות הנ"ל הגיעו לארץ-ישראל. ברשותי הנחיות ברורות לגמרי באשר למבצעים צבאיים כאן [בארץ-ישראל] והוכח כי הן יעילות. איני מוכן לקבל חריגה מהן, אלא אם ממשלת הוד מלכותו תשנה אותן.³⁷

כדי להבין נכונה את תגובתו הנזעמת של הנציב-העליון, יש להביא בחשבון את התערערות היחסים בין מונטגומרי לקנינגהם. דיון מפורט במערכת היחסים הזאת חורג, כמובן, ממסגרת חיבורנו.³⁸ על-כל-פנים, הנציב-העליון עצמו דיווח ללונדון

35. מסמכי מונטגומרי, 'תיק ארץ-ישראל, נובמבר 1947–מאי 1948', כפי שהדברים צוטטו אצל: N. Hamilton, *Monty: The Field Marshal, 1944-1976*, London 1987, pp. 696-697 (paperback edition); ראה גם: זכרונות פילדמרשל מונטגומרי (תרגם יעקב גולדמן), יוני 1960², עמ' 414–415. נייג'ל המילטון סבור, כי על-אף הלשון הבוטה של מונטגומרי במברקו לקרוקר, אין לראות בדברים ביטוי לאנטישמיות של 'מונטי'. לדעתו היה בדברים ביטוי לתסכול העמוק שהתפתחויות בארץ-ישראל מאז ראשית אפריל הסבו לנשוא הביורפיה שכתב. כמו בוויין קיווה גם מונטגומרי, לדברי המילטון, שהצבא יצליח לשמור על אי-מעורבות ותוך 'נקיטת מדיניות תקיפה מאוד כלפי הטרוריסטים היהודים [קרי, אצ"ל ולח"י] יתפנה מהארץ בלא שתפגע יוקרתו' ובלא שהדבר יפגע ביחסיה של בריטניה עם המדינות הערביות. לאחר המפנה שחל במהלך הארועים מראשית אפריל, נאלץ ראש המטה הכללי הקיסרי להכיר בכך שהפינוי מארץ-ישראל פועל לטובת היהודים. שם, עמ' 696.

36. זכרון הדברים שכתב מתיסון (לעיל, הערה 34).

37. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות מס' 1197, 30 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם 149/4/III.

38. לעניין זה ראה לדוגמה: זכרונות מונטגומרי, עמ' 373, 409–414; D. C. Charters, *The British Army and Jewish Insurgency in Palestine 1945-1947*, Houndmills 1989, pp. 100-110; W. R. Louis, 'Sir Alan Cunningham and the End of British Rule in Palestine', pp. 3-4. תודתי לד"ר גבי שפר, מנהל חבר במכון ליחסים בינלאומיים על שם לאונרד דייוויס של האוניברסיטה העברית בירושלים, שהעמיד לרשותי את מאמרו של פרופ' לואיס והתיר לי להשתמש בו עוד לפני פרסומו של קובץ מאמרים בעריכתו [להלן: לואיס, 'קנינגהם וקץ השלטון הבריטי בא"י'].

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

כבר ב־28 באפריל על הוראתו לצבא ולחיל־האוויר 'לנקוט פעולה בהקף מלא נגד היהודים', כפי שהראינו לעיל. גם יש לשים לב לכך שמברקו של מונטגומרי נושא את התאריך 29 באפריל ואת השעה 15:00 (שעת חיבור? שעת שיגור?), ואז כבר פסקו הקרבות ביפו ונציגים של היהודים ושל הערבים הוזמנו לשיחות על הפסקת־אש, כפי שנראה בהמשך.

בשיחת ברור שנערכה בלונדון אחרי שהתקבל במשרד המושבות מברקו של הנציב־העליון, התנצל הנציג של משרד המלחמה על כך שלא תאם עם משרד המושבות את תוכן מברקו של מונטגומרי לפני שיגורו לגנרל קרוקר ואף לא הודיע למשרד המושבות על עצם שיגורו של המברק. הנציג של משרד המלחמה, קולונל צ'רטרס (Chartris), גם טרח להדגיש כי הצעד שנקט ראש המטה הכללי הקיסרי היה חריג ויוצא־דופן. הוא הסביר כי למשרד המלחמה אין שום כוונה 'לשנות את ההנחיות לאנשים בשטח'.³⁹ משרד המושבות שלח לנציב־העליון מברק הסבר ברוח שיחת הברור שניהלו הנציגים של שני המשרדים, ובניסוח מגומגם־משהו הביע המשרד את ההערכה המלאה השוררת בווייטהול להצלחת הפעולה הצבאית שיזם הנציב וכן 'להשפעתה הברוכה על דעת־הקהל הערבית'. בסיום המברק טרח משרד המושבות להבטיח לנציב: 'כמובן, אין שום כוונה לשנות את ההנחיות הנמצאות אצלך'.⁴⁰

יתכן כי בפנייתו של בוויין למונטגומרי ובהנחיות מונטגומרי למפקדה בקהיר אפשר לראות ביטוי לחוסר־התאום אשר שרר כביכול בשלהי המנדט בין משרדי הממשלה השונים בלונדון באשר לסוגיית ארץ־ישראל. אי־אפשר לשלול לחלוטין הנחה זאת, אולם דומה כי הפניות הללו ביטאו יותר את החרדה העמוקה שהתפתחה בלונדון למול מהלך הארועים בארץ־ישראל, שפך־סם לדעת משרד החוץ במעמדה של בריטניה בעיני הממשלות הערביות. בלונדון סברו כי הכרחי לבלום פך־סום זה בעוד מועד, לפני שיהיה למפולת, ולעניין זה עוד נחזור בהמשך המאמר.

המפקד הבריטי מסדיר הפסקת־אש

בשעה 15:00 ב־29 באפריל התקיימה פגישה במשרדו של מפקח המשטרה המחוזי פלניגן (Flanigen) כדי להסדיר הפסקת־אש. מן הצד הבריטי נכחו בה מייג'ור־ג'נרל מרי (Murray), מפקד דיוויזיית חי"ר 1 אשר מתוקף תפקידו היה גם 'המפקד הצבאי של מחוז לוד', ועמו קצינים אחדים, ביניהם בריגדיר פול שהיה מפקד חטיבת חי"ר 3 מדיוויזיית חי"ר 1, וכן באו מושל מחוז לוד פולר ואחדים מעוזריו. לפגישה הוזמן עמוס בן־גוריון, קצין הקישור של הסוכנות היהודית לצבא ולמשטרה במרכז ארץ־ישראל. גם ראש־העיר של יפו, ד"ר יוסוף הייפל, הגיע למקום עם נכבדים יפואים אחדים, אולם לא הותר להם להשתתף בפגישה.

39. זכרון הדברים שכתב מתיסון (לעיל, הערה 34).

40. מברק משרד המושבות לנציב־העליון מס' 1865, 061800 במאי 1948, PRO, CO 537/3870/42

גנרל מרי הבהיר לעמוס בן-גוריון, כי בידו פקודות מפורשות להפעיל את הצבא כדי למנוע את נפילתה של יפו לידי היהודים לפני תום המנדט ב-15 במאי. המפקד הבריטי דרש שיופסקו הקרבות והציע שתוסדר הפסקת-אש בין תל-אביב ליפו. פגישה נוספת נקבעה למחרת.

עמוס בן-גוריון דיווח על תביעתו של המפקד הבריטי בהתייעצות שנערכה במפקדת 'ההגנה' לאחר הפגישה הראשונה. סופם שעמוס בן-גוריון ישיב למחרת כי "ההגנה" אינה רוצה בהתנגשות עם הבריטים; "ההגנה" רושמת לעצמה הודעתו [של גנרל מרי], כי ימנע כיבושה של יפו. "ההגנה" אינה מתכוונת עתה לכבוש את יפו. אם ערביי יפו לא יתקפו [את] תל-אביב, לא תתקוף "ההגנה" את יפו.⁴¹ ישראל גלילי, ראש המטה הארצי של 'ההגנה' (הרמ"א), גם הורה 'להפסיק כל יוזמות בתל-אביב וסביבתה'. בכך הוא התכוון ככל הנראה להפסקת הפעולות במבצע 'חמץ', שהיה באותה העת בעצומו.⁴²

למחרת ב-9:30 נערכה פגישה שנייה שנכח בה הפעם גם ראש-העיר של יפו, ד"ר הייכל. גנרל מרי הודיע לנציגים של שני הצדדים, כי הצבא יאייש עמדות לאורך קו שיפריד בין העמדות הקדמיות של שני הצדדים. הצבא יפטרל ברחוב חסן בק וימסר לשליטתו הבניין של משטרת מנשייה. כן הבהיר כי על הצדדים 'להמנע מהתקפות כל עוד הצבא הבריטי נמצא ביפו'. גנרל מרי התחייב כי 'לפני צאת הצבא מיפו, תמסר על כך הודעה מוקדמת ליהודים ולערבים'.⁴³

ככל הנראה בתחילה תבע המפקד הבריטי שהמצב במנשייה יחזור לקדמותו, כלומר הוא תבע בתחילה שהיהודים יצאו ממנשייה ויחזרו לקו העמדות שתפסו ב-25 באפריל, לפני שהאצ"ל פתח בהתקפתו. בסופו-של-דבר, בפגישה שלישית שנערכה בהמשכו של אותו בוקר והפעם שוב ללא השתתפותם של נציגים ערבים, הסכים גנרל מרי 'להקפיא את המצב הקיים'. הסכמתו הותנתה בכך שאנשי האצ"ל יצאו מן השטח ויחידות של 'ההגנה' יחליפו אותם. הוא הסביר זאת בצורכי 'בטיחות של החיילים' הבריטים. עמוס בן-גוריון התחייב בפני הגנרל, כי אם 'ההגנה' תתפוס את הקו, 'עניין הבטיחות יהיה בסדר'. הוא התרשם, כך העיד בראייה לאחור, כי הבריטים הציעו ש'ההגנה' תפנס לשטח, משום שהם הגיעו למסקנה 'שלא יצליחו להדוף את היהודים [כלומר את אנשי האצ"ל, מעמדותיהם במנשייה] בלא דם. ... הם חששו מהמגע ...'.⁴⁴

41. מ'הלל, [ישראל גלילי] ל'אמיתי' [בן-גוריון], 29 באפריל 1948 [חסרות שעת חיבור או שעת משלוח], 'פנקסי גלילי', פנקס מס' 14, עמ' 11-12, אק"מ, חטיבה 15 - גלילי 'תיקי פעילות': ראה גם הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 3.

42. מ'הלל, ל'אמיתי', 29 באפריל 1948 [חסרות שעת חיבור או שעת משלוח], 'פנקסי גלילי', שם, עמ' 12. אשר למבצע 'חמץ' ראה: י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך ג, חלק 2: ממאבק למלחמה, תל-אביב 1973³, עמ' 1573-1575 [להלן: סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, 2/].

43. הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 3.

44. תרשומת משיחה עם עמוס בן-גוריון, תאריך השיחה חסר, עמ' 4-6, א"צ, תיק 'קריית', עדויות, עמ' 113-115.

עם זה נשארה בעינה התביעה שהציג המפקד הבריטי בפגישות הקודמות – להעביר לידי חייליו עד 1 במאי בצהרי היום את החלק הדרומי של שכונת מנשייה ואת בניין המשטרה שם ולאפשר ליחידות בריטיות לנוע באופן חופשי ברחוב חסן בק.⁴⁵

כסיכום לפגישות אלה התפרסמה ב־30 באפריל 1948 פקודה בחתימתו של מרי בוז הלשון:⁴⁶

1. לא תהיה שום פעולה תוקפנית של שני הצדדים באזור יפו, לרבות כביש יפו-בית־דגן [כיום בית־דגון].
2. מ־1 במאי 1948 שעה 12:00 יתפוס הצבא הבריטי את הקו לאורך רחוב זרח ברנט ורחוב עזין. שום אדם מזוין הנמנה עם אחד משני הצדדים לא יורשה לחצות את הקו הזה; כל אדם מזוין שיתקרב לקו יִּירָה או יִּעָצָר.
3. יהודים וערבים בלתי־מזוינים יורשו לעבור דרך שער [שיוקס] ברחוב חסן בק. כל אחד משני הצדדים יורשה להציב באותו המקום נציג בלתי־מזוין [לביקורת הנכנסים והיוצאים].
4. ערבים בלתי־מזוינים יורשו לאַכְלֵס אַזוּרִים שהם אַכְלָסוּ קוּדֵם [לקרבות], בלא [תשלום של דמי] שכירות ובלא עיכובים.
5. הצבא, ורק הצבא, יעניש בחומרה על ירי של אחד מהצדדים בנשק קל או במרגמות.
6. הצבא יסייר לפי שיקוליו ברחוב חסן בק עד לגבול העירוני. כל הפרעה לסיור כזה תטופל בהתאם למה שצוין בסעיף 5.
7. כל הפרה של התנאים דלעיל בידי אחד משני הצדדים תגרור בעקבותיה, ללא אזהרה מוקדמת, את הפעלת הצבא בכל כווד משקלו.
8. פקודה זו תשאיר בתוקף כל עוד תקיים בידיה בריטניה את המנדט.

האצ"ל מפוצץ את משטרת מנשייה

ב־30 באפריל רשם דוד בן־גוריון במחברתו: 'ביפו הציע הגנרל [מרי] שביתת נשק

45. *Palestine Post*, 2 במאי 1948, עמ' 1; ראה גם: י' אוליצקי, ממאורעות למלחמה – פרקים בתולדות ההגנה על תל־אביב, חשון ה'תש"ח-ניסן ה'תש"ח (נובמבר 1947-מאי 1948), תל־אביב 1951³, עמ' 397 [להלן: אוליצקי, ממאורעות למלחמה].

46. 'פקודות מטעם המפקד הצבאי לאזור יפו', נספח A להפינוי מארץ־ישראל 1 באפריל-30 ביוני 1948 (חסר עמוד השער עם ציון המחבר, סימוכין, תאריך חיבור), PRO, WO 261/574. רחוב חסן בק היה המשכו הישיר של רחוב הירקון עד ל'כיכר השעון' שביפו (רחוב קויפמן של השנים האחרונות נסלל בחלקו של תוואי זה). רחוב עזין היה המשכו של רחוב זרח ברנט עד לחוף הים (רחוב עזין אינו קיים עוד בשטח). הנקודה המערבית ביותר של רחוב זה נמצאה בקרבת שרידי המבנה, המוכר היום בשם 'בית גידי' – 'מויאון אצ"ל לכיבוש יפו'.

עד 15 במאי ... וניסוג 150 מטר בתוך מנשיה. לא ברור אם אצ"ל יסכים לכך.⁴⁷ נראה אפוא כי מהמגעים שקיים גנרל מרי עם עמוס בן-גוריון ומן הפקודה להפסקת-אש שמרי פרסם התחייב בברור שהאצ"ל יחזיר את משטרת מנשיה לשליטת הבריטים. האצ"ל גם נדרש לאפשר ליחידות הבריטיות תנועה חופשית ברחוב חסן בק צפונה, עד התחברותו עם רחוב הירקון בתל-אביב.

חששו של דוד בן-גוריון התאמת. אומנם צמרת האצ"ל בראשות מנחם בגין הסכימה להימנע מלהוסיף להתקדם לעבר יפו' בשיחות שקיימו אתה הרמ"א ישראל גלילי וקצין המבצעים של 'ההגנה' יגאל ידין; אף-על-פי-כן, 'את אשר כבשנו, לא היינו מוכנים להסגיר לאוייב בשום תנאים', כך תאר זאת לימים מנחם בגין.⁴⁸

נראה אז שהאירועים נקלעו למשבר והבריטים עלולים לממש את האולטימטום – לחדש את התקפתם בעוצמה גדולה יותר וכן להפציץ את תל-אביב כולה מהאוויר ולהפגיזה בתותחים וכמרגמות. בניסיון למנוע זאת פוצץ האצ"ל ב-1 במאי בין 08:00 ל-09:00 את הבניין של משטרת מנשיה וכן גוש של בניינים בסביבתו הקרובה. בכך נחסם רחוב חסן בק לחלוטין לתנועה של כלי רכב בכיוון תל-אביב. הבריטים, אשר תמיד ידעו להכיר בכוחן של עובדות קיימות, קיבלו עליהם את הדין. "בלית ברירה" נאלצו להסכים לקו החדש, שנוצר במנשיה.⁴⁹ לאחר מכן השתרר שקט בגבול בין תל-אביב ליפו.

סמוך לשעה 12:00 פינו אנשי האצ"ל את עמדותיהם ועזבו את שטח מנשיה. את מקומם תפסו יחידות של 'ההגנה' ופריסתן בעמדות החדשות התנהלה בלא אירועים מיוחדים.⁵⁰

ההערכות החדשה שאירה את השטח שהאצ"ל כבש בידי הכוחות היהודיים, למעט עמדות ברחוב ישיבת וולוז'ין שהועתקו לרחוב ברנט. רחוב ישיבת וולוז'ין היה לשטח הפקר עד לשפת הים ומשמרות של הצבא הבריטי תפסו את עמדותיהן במרחק לא גדול מהעמדות הקדמיות של 'ההגנה'.⁵¹ יגאל ידין סיכם את המצב החדש שנוצר בשטח: 'לאחר גמר משא ומתן היתקנו [קרי, העתקנו] בכמה מקומות במנשיה את עמדותינו צפונה והקו שלנו עובר עתה בהמשך רחוב זרח ברנט. הצבא [הבריטי] תפס

47. דוד בן-גוריון, יומן המלחמה – מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט (בעריכת ג' ריבלין וא' אורן), א, תל-אביב תשמ"ג/1982, עמ' 377 [להלן: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, א.

48. ראה הודעתו של דובר האצ"ל בעת סיור עיתונאים במנשיה, שנערך בשעות הבוקר של 1 במאי, לפי הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 3; וכן בגין, 'כיבוש יפו', עמ' 42-43 (המובאות ממקור זה); לזר, כיבוש יפו, עמ' 214, 217.

49. בגין, שם, עמ' 43; על הפיצוץ של משטרת מנשיה ראה לזר, שם, עמ' 217-219.

50. הארץ, 2 במאי 1948, עמ' 3; *Palestine Post*, 2 במאי 1948, עמ' 1; ראה גם אוליצקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 398, 400.

51. הארץ, שם.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

עמדות בעומק, בערך 400 [מטרים] משם דרומה, בינינו לבין יפו.⁵² הצבא הבריטי קיבל את יפו תחת חסותו – זו הייתה המשמעות המעשית של ההערכות החדשה.

מדוע התערבו הבריטים ביפו?

בהוראות שהעבירו ראשי המטות בלונדון למפקדי הזרועות של הצבא הבריטי במזרח-התיכון נדרשו מפקדי הזרועות להקפיד 'שהכוחות לא ינקטו אלא את הצעדים ההכרחיים להבטחת פינויים או [להבטחת] הפינוי של מצבורי הציווד. הכוחות לא יהיו אחראים אפוא לקיום החוק והסדר, אלא במידה שהדבר יהיה הכרחי להגנה ולביטחון שלהם עצמם'.⁵³ ההוראות האלה הנחו את מפקדי הזרועות בהכנים את תוכנית-האב לפינוי. הם שיגרו אותה ללונדון ב-17 בנובמבר 1947 והקבינט אימץ אותה בישיבתו ב-4 בדצמבר 1947.

בתוכנית-האב לפינוי נקבעו עקרונות ברורים וחד-משמעיים באשר לכללי התנהגותם של הכוחות במהלך היציאה מארץ-ישראל. לויטננט-גנרל גורדון מקמילן, מפקד כוחות בריטניה בארץ-ישראל, התייחס במישרין לכללים האלה בפגישותיו ב-25 וב-26 באפריל 1948 עם אליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית והנציג הבכיר של הנהלת הסוכנות שנותר באותה העת בירושלים, ועם חיים ו' הרצוג, קצין הקישור של הנהלת הסוכנות היהודית ושל מפקדת 'ההגנה' למפקדתו של מקמילן. מקמילן הבהיר לבני שיחו, כי שני עקרונות מנחים אותו במיוחד בפקודות שהוא מעביר לכוחותיו:⁵⁴ א. קיום השקט לאורך קווי התחבורה שישרתו את הצבא המתפנה; ב. השלמת הפינוי במהירות הגדולה האפשרית תוך הפרעות מעטות ככל האפשר. לשון אחר: הצבא שאף להשלים את הפינוי בצורה מהירה וחלקה ולהמנע ממעורבות בקרבות המתחוללים בין שני הצדדים. בסכמו לימים את הפינוי של כוחותיו מהארץ, תמצת גנרל מקמילן במשפט אחד את המדיניות שהנחתה אותו

52. מטכ"ל/אג"מ/3, 'סיכום פעולות "חמץ"', סביבות יפו-ת"א, 2 במאי 1948, סעיף ב'2, אק"מ, חטיבה 15, 'גלילי', מיכל 164/תיק 4.

53. Message from Chiefs of Staff for Commanders in Chief [ME - Middle East],

COS(ME)173, 111820(Z) November 1947, p. 3, para 5, PRO, AIR 23/8342

54. חיים ו' הרצוג, 'זכרון דברים מפגישה עם גנרל מקמילן', 26 באפריל 1948, ארכיון ציוני

מרכזי [להלן: אצ"מ] S 25/5634. תמצית מזכרון הדברים הבריק הרצוג למחרת לבן-גוריון,

בתל-אביב. תעודות מדיניות (לעיל, הערה 29), עמ' 688-689, תעודה מס' 420. ראה גם

רישום של בן-גוריון ביומן המלחמה, א, 27 באפריל 1948, עמ' 373. הפגישה עם גנרל

מקמילן נערכה אחרי שיחידות של חטיבת חי"ר 2 סילקו באש יחידות פלמ"ח שהצליחו

להשתלט על בנייני מפתח אחדים בשכונת שיח' ג'ראת, במסגרת מבצע 'יבוס'. לעניין

אחרון זה ראה 'הערכת מודיעין שבועית', מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס'

1211, 30 באפריל 1948, עמ' 2, סעיף 4, מסמכי קניינגהם 152/4/III. ראה גם ספר הפלמח,

ב, עמ' 237-245, 913-914, וכן סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ג/2, עמ' 1577-1578.

במהלך הפינוי: 'אסור שתהיינה התנגשויות של ממש בין הכוחות הבריטיים [המתפנים] ובין אחד משני הצדדים – ערבים או יהודים'.⁵⁵ אם כן, כיצד מתיישבת מדיניות זו עם ההתערבות הצבאית הפעילה של היחידות מדיוויזיית חי"ר 1 ושל חיל-האוויר המלכותי? יפו לא שלטה על אחד מצירי הפינוי ואף לא הייתה סמוכה לאחד מהם. יתר-על-כן, בפינוי הגליל, שהתנהל מאז השבוע השני של אפריל, נהגו הבריטים בדיוק לפי ההנחיות שהותוו בתוכנית-האב. כך הם נהגו בקרבות שהתחוללו באזור משמר-העמק (4–12 באפריל), באזור רמת-יוחנן (12–16 באפריל), בטבריה (8–19 באפריל) ובחיפה (21–23 באפריל) וכך נהגו גם במקומות אחרים. משמע, הם לא התערבו באופן פעיל בקרבות שהתנהלו במקומות הללו. מאחר שהמוטו המרכזי שהנחה אותם היה פינוי מהיר וחלק ועד כמה שאפשר ללא קורבנות מבין החיילים המתפנים, כחרו הבריטים לבצע את הפינוי בשיתוף-פעולה עם הצד השליט בשטח, יהיה אשר יהיה. בצפת הערבים נחשבו לצד החזק, ולכן הבריטים העבירו את צפת לידיהם. מאותה סיבה הם אפשרו ל'הגנה' להשתלט על טבריה ולכבוש את חיפה.⁵⁶ מה היה אפוא מותר יפו על פני צפת, טבריה או חיפה? האם היהודים לא היו הגורם הצבאי הדומיננטי ביפו ובסביבתה? ב-27 באפריל, ביום השלישי להתקפת האצ"ל, אישר בלונדון דובר של משרד החוץ הבריטי, כי כוחות בריטיים התערבו בקרבות שהתחוללו ביפו. הוא נימק את ההתערבות בכך שיפו נמצאה, כלשון הדובר, 'מחוץ לאזור שהוקצה למדינה היהודית'.⁵⁷ שר החוץ ארנסט בווין פתח ב-4 במאי דיון בן-יומיים בבית הנבחרים על סוגיות שונות של מדיניות החוץ של ממשלת הלייבור. בהתייחסו להתערבותו הפעילה של הצבא בקרבות שהתחוללו ביפו, אמר בווין:

יפו היא עיר ערבית. היו שם התקפות ויריות בלא אבחנה מצד היהודים ונפגעו אנשים חפים מפשע. לכן היה עלינו להפעיל כוח כדי לכפות הפסקת-אש. זו הייתה לדעתי פעולה נכונה.⁵⁸

לכאורה, הסברים ברורים לחלוטין ואפילו משכנעים – אולם האם הבריטים לא מסרו את צפת לידי הערבים ב-16 באפריל, אף-על-פי שתוכנית החלוקה כללה את צפת במדינה היהודית? האם לא 'נפגעו אנשים חפים מפשע' בצפת ובמקומות נוספים?

55. 'There must be no serious clashes between the British Troops and either Arabs or Jews', Lieut[enant] General G. H. A. MacMillan, 'The Evacuation of Palestine', RUSI [Royal United Service Institution], XCIII (November 1948), p. 610

56. דנתי בסוגיה זאת, בפירוט-מה, בהרצאתי 'מהווית הבריטית', אצל: ר' אמיר וא' מגן (עורכים), כיבוש הערים הערביות והמעורבות במלחמת העצמאות, במיוחד עמ' 51–54.

57. 'Because that City was "outside the Jewish State Area"', ... כך צוטט ב-*Palistine Post*, 29 באפריל 1948, עמ' 3.

58. סוכנות הידיעות AP מלונדון, 4 במאי 1948, כפי שצוטט ב-*Palistine Post*, 5 במאי 1948, עמ' 1.

דומה אפוא כי את ההסכר להתערבות של הכוחות הבריטיים ביפו יש לחפש דווקא בהצטברות התגובות הערביות כאשר להתנהגותם של הכוחות הבריטיים מאז ראשית אפריל. התגובות הללו הגיעו לשיאן עם נפילת חיפה הערבית לידי היהודים. נפילתה הפתה את העולם הערבי בזעזוע, שכן חיפה הייתה חשובה בעיני הערבים הרבה יותר מטבריה, למשל.

מאז 22 באפריל, כשהתבררה כבר מגמת הקרבות בחיפה, 'הופצה' לונדון בשדרים בהולים מנציגויותיה במדינות הערביות, בראש ובראשונה מהנציגויות בדמשק ובקהיר. לא כאן המקום לדיון מפורט בסוגיה הזאת. לענייננו די לציין כי כל המנהיגים הערבים אשר שוחחו עם הנציגים הבריטים הבכירים הצביעו על כך שממשלת בריטניה חזרה והכהירה פעמים רבות ומעל בימות שונות, כי עד 15 במאי היא, והיא בלבד, אחראית לקיום החוק והסדר בארץ, באמצעות ממשלת ארץ-ישראל. ממשלת ארץ-ישראל הייתה חייבת אפוא להגן על תושבי הארץ ועל רכושם. יתר-על-כן, בנימוק כי עליה ורק עליה האחריות לשמירת החוק והסדר בארץ-ישראל, מנעה ממשלת בריטניה מן הממשלות הערביות לשגר לארץ כוחות צבא סדירים להגנת האוכלוסייה הערבית. לדברי המנהיגים הערבים האוכלוסייה הזאת הייתה בסכנה מתמדת מאז שפרצו הקרבות בארץ.⁵⁹ הכוחות הבריטיים נטשו את חיפה, כך טענו במדינות ערב, והפקירו אותה לחסדי היהודים 'בלא להוועץ [קודם לכן] עם הממשלות הערביות'. בני-שיחם הערבים של נציגי בריטניה האשימו את המפקד הצבאי מייג'ור-ג'נרל יו סטוקוול (Stockwell), מפקד דיוויזיה מוטסת 6 ובתוקף תפקידו גם המפקד הצבאי של צפון ארץ-ישראל, בסרוב לנקוט פעולה כלשהי 'למנוע הרג של נשים ושל ילדים [ערבים]'. עוד הואשם סטוקוול בחסימת הדרך בפני תגבורת של לוחמים ערבים שביקשו להקנס לעיר ולחוש לעזרת התושבים הערבים, ונטען עליו שהוא אילץ את הנציגים של ערביי חיפה לקבל את תנאי הפסקת-האש 'המשפילים' שהכתיבו היהודים.⁶⁰ שר בממשלת עירק אפילו האשים את ממשלת בריטניה בכוונה ברורה לאפשר ליהודים להשתלט על חיפה, בתור 'חלק בלתי-נפרד מתוכניתה [הכללית באשר לעתידה של] פלשתיין'.⁶¹

באיגרת ששיגר לנציב-העליון ב-23 באפריל (יומיים לפני שהאצ"ל תקף בשכונת מנשייה!), הצביע המלך עבדאללה על החרדה העמוקה שתקפה את דעת-הקהל בארצו

59. ראה, לדוגמה, מברק מציר בריטניה בדמשק, פיליפ מ' ברודמיד (Broadmead). למשרד החוץ בלונדון, מס' 203, 22 באפריל 1948, סעיף 3, מסמכי קנינגהם III/3/136. מברק נוסף כנ"ל מס' 205, 22 באפריל 1948, שם III/3/138. ראה גם מברק מציר בריטניה בביירות למשרד החוץ בלונדון, מס' 295, 22 באפריל 1948, שם III/4/13.

60. מברק מציר בריטניה בדמשק למשרד החוץ בלונדון, מס' 204, 22 באפריל 1948, שם III/3/137. מברק משגריר בריטניה בקהיר למשרד החוץ, בעקבות שיחה שקיים עם המזכיר-הכללי של הליגה הערבית, עבד אל-רחמאן עזאם, מס' 494, 22 באפריל 1948, שם III/4/6. עזאם הצביע בפני השגריר על מידע המעיד על כך שהיהודים מבצעים בחיפה 'טבח באוכלוסייה ערבית, לרבות נשים וילדים'.

61. מפקדת א"י, 'איגרת מודיעין דו-שבועית מס' 67' (לעיל, הערה 21), עמ' 2, סעיף 5.

עקב 'מעשי הנבלה, שביצעו היהודים בדיר-יאסין, בנאצר אל-דין, בטבריה ובאחרונה בחיפה'. במטרה למנוע התפרצות אפשרית בארצו, הפציר המלך בנציב-העליון לא 'לאפשר ליהודים לנהוג בעיר הקדושה [ירושלים] וביפו כפי שנהגו במקומות האחרים' [הדגשה שלי, י"ב].⁶² שגריר בריטניה בבגדד הצביע במברק ללונדון על השפעתם ההרסנית של הארועים בארץ-ישראל על ידידי בריטניה בעירק, קל-וחומר על הציבוריות הרחבה ועל הרחוב. לפי הטיעון הרווח שם, 'השלטון הבריטי אשם במצב-הביש שנקלעו אליו הערבים'. השגריר ציטט הערכות כי הפקרת חיפה לידי היהודים עלולה לגרור תוצאות חמורות ביותר, עד כדי התפרצות פוגרומים (כך במקור: Pogrom) אשר יסכנו גם את חייהם של אזרחים בריטים: 'אם ימשיכו לשלוט הרגשות הנוכחיים באשר לפלשתין, לא יהיה אפשר לסמוך יותר על [הגנה של] המשטרה'.⁶³

במדינות הערביות גם גברו הקולות שקראו להתערבות מידית של הצבאות הערביים הסדירים. המזכיר-הכללי של הליגה-הערבית, עבד אל-רחמאן עזאם, הזהיר את בני-שיחו הבריטים בקהיר: אם ימשכו מעשי הטבח והכוחות הבריטיים [יזכחו שוב כי הם] אינם מסוגלים להגן על האוכלוסייה [הערבית], תאלצנה המדינות הערביות להתערב בכוח, בשל הלחץ של דעת-הקהל בארצותיהן.⁶⁴ ראש-ממשלת לבנון, ריאד אל-צולח, אף הבהיר כי הממשלות הערביות החליטו להמנע מהמתנה עד 15 במאי לפני שיגור צבאותיהם לארץ-ישראל, והוסיף: '... כל ממשלה ערבית שתנסה להתנגד למשלוח הכוחות – תופל, [שכן] דעת-הקהל משולהבת מדי עקב ההתפתחויות האחרונות'.⁶⁵

נוסף לדיווחים הקשים מהבירות הערביות, גם מפקדי הצבא קבעו כי 'הערבים [בארץ-ישראל] מתחילים לחשוב, בטעות כמובן, שהבריטים מסייעים ליהודים להכות בהם'. המפקדים הזהירו, כי אם יתפשטו הלכי-הרוח האנטי-בריטיים 'הדבר עלול ליצור איום רציני על הביטחון בדרכי התחבורה שלנו, שהן גם צירי הפיננסי העוברים בעיקר באזורים ערביים'.⁶⁶ ימים ספורים אחר-כך כבר דווח ללונדון בצינורות הצבא

62. מברק מהנציב-העליון לציר בריטניה ברבת-עמון, סר אלק קירבריד (Alec S. Kirkbride), מס' 1186, 251300 באפריל 1948, עותק למשרד המושבות במברק מס' 1120, מסמכי קנינגהם 48/4/III (שלטונות עבר-הירדן מסרו את המברק לסוכנות הידיעות הערבית, ANA [Arab News Agency], וכך הודפס המברק גם ב-Palestine Post, 26 באפריל 1948, עמ' 1). לעניין נאצר אל-דין ראה לעיל, הערה 9.

63. מברק משגריר בריטניה בבגדד למשרד החוץ, מס' 453, 27 באפריל 1948, שם 85/4/III.
64. מברק משגרירות בריטניה בקהיר למשרד החוץ, מס' 494, 22 באפריל 1948, סעיף 3, שם 64/4/III.

65. מברק מציר בריטניה בבירות למשרד החוץ, מס' 309, 28 באפריל 1948, שם 111/4/III.
66. תזכיר משותף של גנרל קרוקר וגנרל מקמילן, שקרוקר מסר לנציב-העליון ב-26 באפריל 1948 – מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות מס' 1161, 27 באפריל 1948, סעיף 2, שם 87/4/III.

כי 'הרגשות האנטי-בריטיים התעצמו עד כדי כך שנשקלה האפשרות להפסיק להשתמש בציר ירושלים-שכם-ג'נין'.⁶⁷

לונדון נרעשה. בחוגים של מקבלי ההחלטות ובעיקר אצל אנשי משרד החוץ נוצר רושם כי האסטרטגיה המזרח-תיכונית ארוכת-הטווח של ממשלת הלייבור עומדת לקרוס, ובריטניה לא תוכל עוד לבנות לעצמה בסיס מוצק במדינות הערביות ולא תוכל עוד להשפיע על ממשלות פרו-בריטיות. ביטוי למתח הרב שנוצר בצמרת הממשל הבריטי אפשר למצוא בדבריו הקשים של שר החוץ בוויין, במהלך דיון שנערך בבוקר 23 באפריל בלשכתו של ראש-הממשלה אטלי. 'הצבא אֶכּזב אותי', קבע שם בוויין, ודבריו כווננו אל ראש המטה הכללי הקיסרי שנכח בישיבה. מאוחר יותר הסביר בוויין, כי 'קיימת אפשרות ממשית שיתרחש אסון [אשר יפגע] ביוקרת בריטניה', והסתמך בהערכתו על גפילתה של חיפה לידי היהודים ועל התפשטות השמועות בבירות העולם הערבי בדבר טבח-רבתי שנעשה בתושביה הערבים של חיפה.⁶⁸ נראה כי כדי לבלום הֶדְרדרות נוספת ביחסיה של בריטניה עם הממשלות הערביות, התגבשה בלונדון החלטה חד-משמעית למנוע השָנוּת מצב שיגרום סחף נוסף ביחסים עם הממשלות הערביות.

התקפת האצ"ל במנשייה 'שיחקה' לידיהם של מעצבי המדיניות בבירת בריטניה. מניעת גפילתה של יפו, קל-יחומר סילוקם של התוקפים מהשגיהם הקרקעיים, היו בעיניהם אינטרס בריטי ראשון במעלה ומכשיר אפשרי בניסיון לבלום את הסחף שחל במעמדה של בריטניה במדינות הערביות. הם קיוו כי אם הכוחות בשטח יגלו נחישות ויצליחו בביצוע משימתם, אולי יוכלו אפילו לשקם את מעמדה של בריטניה בעולם הערבי. לכן הורה בוויין למונטגומרי למנוע את כיבוש יפו או לסלק את הכובשים לאחר-מעשה, וכפי שראינו, הוא עקף את משרד המושבות בהוראה הזאת. לכן הבהיר מונטגומרי לגנרל קרוקר, כמתואר לעיל, כי יש לבצע את המשימה ביפו ולו גם במחיר חייהם של חיילים בריטים.

משהגיעו ללונדון הידיעות הראשונות על השתתפות חיל-המצב הבריטי הקטן בבלימת ההתקפה של האצ"ל ביפו, הזדרזה לונדון והנחתה את נציגיה במזרח-התיכון לפרסם בהרחבה את העובדה שכוחות בריטיים נחלצו לעזרת עיר ערבית. משרד המושבות תָדְרַך את הנציב-העליון בלשון זו:

פְרָסוּם נאות ברחבי המזרח-התיכון לפעילות של כוחות הצבא נגד פעולות התקפיות של היהודים כדוגמת [מעשי הצבא] ביפו (וברובע שיח' ג'ראח בירושלים) עשוי להיות בעל השפעה חשובה על דעת-הקהל הערבית,

67. מפקדת א"י, 'איגרת מודיעין דו-שבועית מס' 67' (לעיל, הערה 21), עמ' 2, סעיף 5.

68. "... the Foreign Secretary ... "had been let down by the Army in Palestine...".

On 23rd April he [F.S.] had thought there was a real possibility of a disaster to British prestige [in the Middle East]. 'Note of Meeting held ... on Friday, 7th

May 1948', pp. 1, 4, PRO, CAB 127/341

(לעיל, הערה 35), עמ' 415-417 (הדברים שכתב בזכרונו אינם מתיישבים באופן מלא

עם התרשומת שכתב מזכיר הקבינט); המילטון, מונטי (לעיל, הערה 35), עמ' 695-696.

שנסערה בגלל הארועים בחיפה ותובעת ביתר תוקף התערבות מידית של כוחות ערביים סדירים. יש לתדרך בהתאם גורמי תקשורת מקומיים כל אימת שתקרה לכך הזדמנות נאותה.⁶⁹

בתגובה למברק הזה ביקש הנציב־העליון שמשרד המושבות ינחה את נציגויות בריטניה לפרסם במדינות הערביות את פעולותיו האחרונות של הצבא להגנת ערבים מפני יהודים. לדוגמה הזכיר ירי ארטילרי שהכשיל ניסיון של היהודים לתקוף את עכו ב־25 באפריל וכן ציין כי ביפו הצבא פועל עתה לבלימת ההתקפה של יהודים.⁷⁰ משרד החוץ הנחה את השגריר הבריטי בקהיר להפנות את תשומת־לבו של המזכיר־הכללי של הליגה־הערבית, עבד אל־רחמאן עזאם, למהלכיו של הצבא ביפו, אשר 'מוכיחים באופן הברור ביותר את נחישותה של ממשלת בריטניה לנקוט בארץ־ישראל מדיניות של נייטרליות ללא משוא־פנים כל עוד המנדט בתוקפו'.⁷¹ באיגרת לקצינים בכירים קבע גנרל מקמילן, כי מאז נפילת חיפה הערבית לידי היהודים הורעו מאוד יחסייה של בריטניה עם הערבים, שכן הם מאשימים את הצבא בהושטת סיוע ליהודים. כדי למנוע סחף נוסף, על כל הקצינים המקיימים מגע עם ערבים להדגיש כי 'הצבא פעל ופועל בארץ־ישראל תוך הקפדה על העדר משוא־פנים באופן מוחלט'. כהוכחה לכך הקצינים יצביעו על העובדה כי הצבא הבריטי הוא שגרש את היהודים 'מהשכונה הערבית החשובה שיח'ג'ראח' בירושלים, על כך שהצבא התערב לבלימת יהודים בעכו ועל כך שהצבא 'מנע את השתלטות היהודים על יפו' [הדגשה שלי, י"ב].⁷²

מאמץ של לונדון למנוע פלישה ערבית סדירה

לונדון ניצלה את התערבות הצבא הבריטי ביפו גם במאמצייה הדיפלומטיים הקדחתניים להרתיע את המדינות הערביות מהגשמת איומי הפלישה שלהן. מדינות ערב איימו לשלח את צבאותיהן הסדירים לארץ־ישראל עוד לפני תום המנדט, כדי להגן על חיי האוכלוסייה הערבית ועל רכושיה. יש להקדים את הפלישה ולא להמתין עד ליציאתו של הצבא הבריטי מהארץ, טענו המקטרגים על בריטניה בציבור הערבי, שכן הבריטים הפקירו את האוכלוסייה הערבית לחסדי היהודים.

מיד עם ההכרזות הראשונות בדבר האפשרות שצבאות ערביים סדירים יקדימו

69. מברק משרד המושבות לנציב־העליון, מס' 1666, 261925 באפריל 1948, מסמכי קניגהם 66/4/III.

70. מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מס' 1174, 281300 באפריל 1948, שם 116/4/III.

71. מברק משרד החוץ למשרד בריטניה במזרח־התיכון [קהיר], מס' 383, 1 במאי 1948, לפי עותק משרד המושבות לנציב־העליון במברק מס' 1776, 021010 במאי 1948, שם 29/5/III.

72. את"ה, תיק ידיעות 'טנא', תקציר יומי, 13 במאי 1948; ראה גם: ג'ון ודוד קמחי, משני עברי הנבעה: המלחמה על ארץ־ישראל, תל־אביב 1973, עמ' 109, הערה 1.

לפלוש ארצה – והן הושמעו עוד לפני שהאצ"ל תקף במנשייה – נחלצו הבריטים לפעולה. שר החוץ הנחה את ראשי נציגותיו במדינות הערביות לעשות כל מאמץ 'לשכנוע [הממשלות של] המדינות הערביות שלא יסבכו את המצב עוד יותר בכך שינקטו פעולה פזיזה או ישירה [בארץ-ישראל]'.⁷³ יפו ניצלה מסכנה של כיבוש יהודי, הודות להתערבות של כוחות צבא וחיל-אוויר בריטיים, כך הזדרז הנציב-העליון להודיע למלך עבדאללה, באמצעות סר אלק ס' קירקברייד (Kirkbride), הציר ברבת-עמון. הממשלה הבריטית הוכיחה אפוא שהיא פועלת בלא משוא-פנים ודואגת להגן על האוכלוסייה הערבית. לכן מתבטל מאליו הנימוק שנשמע בבירות המדינות הערביות בדבר הכורח להקדים את הפלישה של צבאות ערב לארץ-ישראל. סר קנינגהם הוסיף בפנייתו למלך, כי אם תותקפנה נקודות ישוב יהודיות, יתבעו היהודים הגנה כמידת 'ההגנה שניתנה לערבים ביפו'. ממשלת ארץ-ישראל תתקשה למצוא תרוץ להשתמט מדרישה כזאת, שכן 'בעוד המנדט בתוקפו, עלינו לעשות ככל יכולתנו למניעת תוקפנות'.⁷⁴

במברק לנציגות בירות המדינות הערביות, הבהיר שר החוץ בוויין בלשון חד-משמעית את העקרונות שינחו את מדיניות ממשלת בריטניה עד תום המנדט:

ההתערבות הנחושה והיעילה שלנו ביפו מוכרחה להוכיח לערבים שאנו מסוגלים עתה ואף נכונים להתמודד עם כל הפרה של השלום בארץ-ישראל בעזרת מלוא העוצמה העומדת לרשותנו. עם-זאת ... פעולתנו חייבת להיות נטולת משוא-פנים. עלינו לדפא אפוא במיטב יכולתנו [כל גילוי של] אי-סדר או תוקפנות ... יהא מקורו אשר יהא. לכן עלינו להתייחס ברצינות גמורה לכל התקפה על טריטוריה ארץ-ישראלית [מהארצות השכנות].⁷⁵

בוויין הוסיף, כי בריטניה תנהג כך עד 15 במאי. גם הנציב-העליון פנה לראשי הנציגות במדינות הערביות והבהיר כי כוחות ערביים סדירים שיחדרו אל תחומה של ארץ-ישראל 'יתקלו בהתנגדות'. הנציב-העליון ציין כי הצבא הבריטי מתכוון להשתמש 'בעוצמה אווירית ניכרת' כדי לבלום את הפולשים. לכן 'תהיה תועלת

73. מברק משרד החוץ לנציגות בריטניה בבירות המדינות הערביות, לפי עותק ששוגר

לקהיר במברק מס' 529, 23 באפריל 1948, סעיף 3, PRO, FO 141/1246

74. מברק מהנציב-העליון לציר בריטניה ברבת-עמון מס' 1289, 29 באפריל 1948, סעיפים 2

ו-3, מסמכי קנינגהם III/4/134. הדברים נכתבו על הרקע של תקיפת קיבוץ גשר ב-27

באפריל בידי חיילים מהלגיון והאולטימטום שהם הגישו לתושבים כעבור יומיים. אנשי

גשר נדרשו לפנות את המקום, ולא תִּתְקַרַב [גשר] עד היסוד. ראה לעניין גשר: סלוצקי, ספר

תולדות ההגנה, 2/2, עמ' 1581, וכן: ג' לורד, קורות מלחמת העצמאות, גבעתיים 1989,

עמודות 184–185.

75. מברק משרד החוץ לציר בריטניה ברבת-עמון, מס' 282, 30 באפריל 1948, עותק לנציגות

בריטניה בבירות המדינות הערביות, לפי עותק משרד המושבות לנציב-העליון במברק

מס' 1760, 011020 במאי 1948, מסמכי קנינגהם III/5/11.

בפרסומה של המדיניות הזאת.⁷⁶ ירושלים, בוודאי על-סמך הסכמת לונדון, גם טרחה ופרסמה בעצמה את העמדה הזאת. גנרל מקמילן הבהיר בראיון שהעניק לפרשן הצבאי של *New-York Post*, כי המנדט הבריטי תקף עד 15 במאי. לפיכך ממשלת בריטניה לא תשלים בנסיבות כלשהן עם פלישה של צבאות זרים או עם התערבות של מדינות זרות בענייני ארץ-ישראל. 'הצבא וחיל-האוויר המלכותיים יופעלו בלא שהיות ובמלוא עוצמתם נגד כוחות ערביים שיפלוש ארצה לפני 15 במאי'.⁷⁷ בשבוע הראשון של מאי ציינו גורמי מודיעין במפקדת הכוחות של ארץ-ישראל בתחושה ברורה של הקלה:

בואן של תגבורות בריטיות חזקות עשה רבות ליצוב [הזירה הארץ-ישראלית]. במשולב עם מאמץ דיפלומטי, הוא כנראה שכנע את הליגה-הערבית, שלא יהיה כדאי לפלוש לארץ-ישראל לפני שהמנדט יסתיים.⁷⁸

לענייננו כלל לא חשוב אם הבריטים אכן העריכו כי פלישה מוקדמת של צבאות ערביים סדירים היא אפשרות ממשית. עם-זאת יש לציין כי הכוננות הצבאית של הבריטים בארץ-ישראל ומחוצה לה הפגינה את העובדה שהם לא שללו על הסף אפשרות זו. לענייננו כאן יש להצביע על כך שלונדון העמידה את המאמץ להרתיע את הממשלות הערביות מהגשמת איומי הפלישה שלהן בראש סולם הקדימויות של מאמציה הדיפלומטיים בבירות של מדינות ערב. הוטל על נציגיה להבהיר לשליטים במדינות הערביות, כי ממשלת בריטניה לא תוכל בשום אופן לעמוד מן הצד אם אכן יפלוש צבאות ערביים סדירים אל ארץ-ישראל. הובהר כי כוחותיה של בריטניה יבלמו בכוח כל ניסיון מעין זה. לונדון נהגה כך לא רק בשל התחייבויותיה כמעצמה המנדטורית: היא נהגה כך גם מפני שהניע אותה אינטרס ברור לחסום את האפשרות שיווצר קרע בין בריטניה לממשלות של מדינות ערב, ואולי זה היה המניע העיקרי להתנהגותה. הבריטים העריכו שיווצר קרע כזה, אם יתחולל עימות צבאי חזיתי בין הצבא הבריטי ובין כוחות ערביים סדירים. ממשלת בריטניה חששה מאוד שלא יהיה אפשר לאחותו זמן רב לאחר העימות.

הבריטים מונעים את כניסת הלגיון-הערבי ליפו

עוד בפברואר 1948 ביקש המזכיר-הכללי של הליגה-הערבית, עבד אל-רחמאן עזאם, כי 'יחידות אחדות של הלגיון-הערבי ישלחו ליפו, כדי למנוע את כיבושה הצפוי בידי

76. מברק מהנציב-העליון לשגריר בריטניה בקהיר, מס' 90, 2 במאי 1948, עותק לרבת-עמון, לבגדד, לביירות, לדמשק ולג'דה, שם 40/5/III.

77. גנרל גורדון מקמילן בראיון עם מייג'ור פילדינג אליוט (Fielding Eliot), הפרשן הצבאי של *New York Post*, כמצוטט מסוכנות הידיעות AP ב-*Palestine Post*, 4 במאי 1948, עמ' 1.

78. מפקדת כוחות א"י, 'איגרת מודיעין דו-שבועית מס' 67, עמ' 1, סעיף 3.

היהודים'. בתגובה נמסר לו בשמו של הנציב־העליון, כי 'הצבת יחידות של הלגיון־הערבי ביפו איננה אפשרית'. מאידך־גיסא גם נמסר לו כי שתי פלוגות של חיילים בריטים הוצבו ביפו. החיילים, כך הובטת, 'יפיגו, בוודאי, חששות של תושבי יפו' ויבטיחו את שלומם.⁷⁹

על־אף העמדה הברורה הזאת רווחו במרוצת חודש מרס ידיעות כי המלך עבדאללה הסכים לשלוח יחידות של הלגיון ליפו; תצפיתנים מחטיבת 'קרייטי' שהוצבו בגבולות יפו-תל־אביב גם סברו כי הם מבחינים בתנועה של לגיונרים כוודים, שהוגדרה כתנועה של 'חלוצים לפני המחנה'. בתגובה נמסר כי גורמים בכירים במפקדת הכוחות בארץ־ישראל ובפיקוד המשטרה 'מתנגדים נמרצות לכיבוש יפו בידי הלגיון־הערבי בעוד חיילים בריטים נמצאים בעיר'. עם זה נראה כי האפשרות שיחידות מהלגיון יפנסו ליפו לא ירדה לחלוטין מסדר־היום.⁸⁰

ב־28 באפריל 1948, בעיצומה של התקפת האצ"ל במנשייה, חידש עזאם את בקשתו או דרישתו שהפיקוד הבריטי יאפשר ליחידות של הלגיון להכנס לעיר ולהגן על חיי תושביה עד 15 במאי. הוא נימק את פנייתו ב'קריאות נואשות לעזרה' שהגיעו מתושבי יפו, הנתונים להתקפה מתמשכת וקשה של 'הארגון'.⁸¹ בקרב קצינים בריטים התגבשה הערכה כי [כוח של] הלגיון־הערבי אמור להגיע ליפו עד 30 באפריל.⁸²

שגריר בריטניה בקהיר התבקש להפנות את תשומת־לבו של עזאם להתערבות של הצבא ושל חיל־האוויר המלכותי, אשר 'מנעה את השתלטות היהודים על יפו', וכן להסדר הפסקת־האש שהכתיב הגנרל מרי. השגריר נדרש להבהיר לכו־שיחו, כי הצעדים האלה מוכיחים באופן הברור ביותר כי כל עוד המנדט בתוקפו ממשלת בריטניה נחושה בכוונתה לקיים 'מדיניות של נייטרליות ושל אי־משוא־פנים'. לכן על השגריר להדגיש כי עד 15 במאי אין שום צורך בהצבת יחידות של הלגיון־הערבי ביפו.⁸³

אין להוציא מכלל אפשרות כי מתוך ראייה מקדימה לארועים שיתחוללו אחרי פקיעת המנדט ב־15 במאי, היה המלך עבדאללה נכון להציב יחידות של הלגיון ביפו. בחלקים אחרים של ארץ־ישראל כבר השקיע עבדאללה מאמצים לרכוש ולבסס עמדות של כוח והשפעה בציבור הערבי. אף־על־פי־כן, השליטה המעשית על הלגיון־הערבי הייתה נתונה, כידוע, בידי המפקדים הבריטים ששרתו בלגיון ובידי

79. מברק משגריר בריטניה בקהיר למשרד החוץ, מס' 142, 28 באפריל 1948, לפי עותק לנציב־העליון במברק מס' 37, 281952 באפריל 1948 (שעת קבלה בירושלים), סעיף 1, מסמכי קנינגהם 106/4/III.

80. אוליצקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 367.

81. ראה לעיל, הערה 79, סעיף 2.

82. דו"ח לטנא, 27 באפריל 1948, א"צ, תיק מסמכי 'קרייטי', אפריל 1948.

83. מברק ממשרד החוץ למשרד של בריטניה במוזרח־התיכון [קהיר], מס' 383, 1 במאי 1948. לפי עותק ממשרד המושבות לנציב־העליון במברק מס' 1776, 021010 במאי 1948, מסמכי קנינגהם 29/5/III.

מפקדת הכוחות בארץ-ישראל, והמפקדה התנגדה להצבת הלגיון ביפו, על-פי הנחייתו של הנציב-העליון ובתאום מלא עמו. האפיזודה הזאת אומנם איננה חשובה כשלעצמה, אולם היא מעידה על מידת הלחצים שהופעלו על ממשלת בריטניה לאחר נפילת חיפה לידי 'ההגנה' והתקפת האצ"ל במנשייה.

תגבורת בריטית מגיעה לארץ-ישראל

מ-29 באפריל עד 3 במאי 1948 הגיעה לארץ-ישראל תגבורת של הצבא הבריטי בדרך האוויר, הים והיבשה. היא כללה גדוד חיל-רגלים 2 מרג'ימנט המלך (2nd Battalion, The King's Regiment) מקפריסין; [גדוד] קומנדו 42 של הצי (42nd Royal Marins Commando) ממלטה; [גדוד] קומנדו 45 של הצי (45th Royal Marins Commando) מלוב; גדוד טנקים 4 (4th Royal Tank Regiment), מפקדה טקטית ושתי פלוגות מוקטנות בלבד ששוגרו ממצרים.

גדוד חי"ר 2 וגדוד טנקים 4 הוצבו עם הגעתם תחת הפיקוד של מפקדת דיוויזיית חי"ר 1. גדוד הקומנדו 45 של הצי הגיע לחיפה והוצב תחת פיקודה של מפקדת המחוז הצבאי בצפון. גדוד הקומנדו הזה קיבל את משימות האבטחה והמשימות האחרות שמילא עד אז גדוד חי"ר 3 מחטיבת משמר [חי"ר] 1. גדוד חי"ר 3 רוכז במחנה 'פנינסולה' (מחנה מספר 193) בבת-גלים, חיפה, והועמד בכוננות ליציאה ליפו, לצרפנד (כיום צריפין) או לירושלים, אם יוצרו באחד המקומות הנזכרים נסיבות שיחייבו תגבור של כוחות.⁸⁴

מעירק הגיע גף (?) של מטוסי-קרב 'טמפסט' (Tempest) נושאי מתקנים לירי של טילים אוויר-קרקע. המטוסים הוצבו בבסיס רמת-דוד והועמדו בכוננות לפעולה לפי קריאה של מפקד דיוויזיית חי"ר 1. טייסת של מטוסי 'טמפסט' הועברה למצרים מחרטום שבסודן והועמדה שם בכוננות להתערב בארץ-ישראל.⁸⁵

ב-2 במאי פרסם דובר צבאי (בירושלים?) הודעה רשמית בזו הלשון:

נוכח תוקפנות של האצ"ל ביפו במרוצת השבוע האחרון, הדרדר מאוד המצב בארץ-ישראל. לכן, וכדי להבטיח את הביטחון הכללי, נוצר הכרח לשלוח

84. מפקדת כוחות א"י, 'ישיבת ראש המטה [בריגדיר ג'ונסון, Johnson], 30 באפריל 1948, סעיף 2776, א"צ 50/52/900; גדוד קומנדו 40 של הצי, 'דו"ח ארועים ליממה 030800-040800 במאי 1948, שם 44/52/900; 'הפינוי מא"י 1 באפריל-30 ביוני 1948' (לעיל, הערה 46), עמ' 3-4, סעיפים 13-16; 'דו"ח היסטורי רבעוני של דיוויזיית חי"ר 1 לתקופה שהסתיימה ב-30 ביוני 1948' (לעיל, הערה 27), עמ' 2, סעיף 6. ראה גם *Palestine Post*, 2 במאי 1948, עמ' 1; שם, 3 במאי 1948, עמ' 1, וכן הארץ, 4 במאי 1948, עמ' 4.

85. 'דו"ח על פינוי חיל האוויר המלכותי מא"י' (לעיל, הערה [b]26), עמ' 10, סעיפים 43-44. ראה גם מברק מחיים הרצוג בירושלים לראובן זסלני (לימים שילוח) בתל-אביב, 2 במאי 1948. הרצוג דיווח: 'בימים האחרונים הגיעו שלוש טייסות [כך במקור; קרוב לוודאי שזו דיסאינפורמציה מכוונת מצד המקור הבריטי שמסר את הדברים] של אווירונים יורי רקטות', גנזך המדינה [להלן: ג"מ] 130.11/2513/2.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

לארץ־ישראל תגבורות ניכרות של חי"ר, טנקים וקומנדו של הצי. בכך קיבלה עתה זירה זו [א"י] קדימה מבצעית על פני כמה התחייבויות [אחרות] במזרח־התיכון.

קצין בריטי בכיר הסביר: 'לא היינו בטוחים כי ברשותנו די כוחות להשליט סדר ויחד עם זאת להחליף את היחידות המוצבות שם' [ביפו]. מקצת מהיחידות הנוספות שהגיעו יחליפו את היחידות 'המשליטות עתה את השקט בתל־אביב-יפו'. עם־זאת, הוסיף הקצין הבכיר, חלקן הגדול יוחזקו במרוכז ויופעלו, אם יהיה צורך, כדי 'להבטיח את המהלך התקין של הפינוי'.⁸⁶

לויטננט־גנרל מקמילן, מפקד כוחות בריטניה בארץ־ישראל, סיכם מאוחר יותר את פרשת התגבורת. הוא כתב כי 'נוכח המצב המסוכן שהיה עלול להתפתח ביפו, שלח המפקד העליון של הכוחות במזרח־התיכון [גנרל קרוקר] תגבורות ... שהיו לברכה רבה'. מקמילן הסביר כי כל הכוחות שעמדו לפקודתו היו טרודים בתעסוקה מבצעית. המצב שהתפתח ביפו חייב אותו לשגר לשם כוחות ובכך להחליש את אבטחת הציר ירושלים-רמאללה-לטרון וכן צירים סמוכים ללוד ולרמלה, 'שהיו חיוניים לפינוי הקרב שלנו'. אומנם הודות 'ליעילות של דיוויזיית חי"ר 1 בהחזרת המצב [ביפו] לקדמותו, לא היה צורך לשלב את כוחות התגבורת בפעילות מבצעית כלשהי, אולם עצם נוכחותם באותה העת 'תרמה רבות להצלחת הפינוי ב־14 וב־15 במאי'.⁸⁷

על פניהם הדברים האלה ודברים נזמים שהושמעו באותם הימים מספקים הסבר מלא לגורמים שהניעו את מקבלי ההחלטות בלונדון להורות על שיגור התגבורות ארצה. ואכן, אין ספק שהתקפת האצ"ל הקשתה על מפקדת הכוחות בארץ־ישראל ושיבשה זמנית את השלמת ההכנות לפינוי. היא ודאי שיבשה את הכנותיהם של החיילים מחטיבת חי"ר 3 של דיוויזיית חי"ר 1. אף־על־פי־כן מהדברם שכתב מקמילן עולה בברור כי משלוח התגבורת היה יוזמת המפקדה הממונה בקהיר ולא הענות לבקשה שמקמילן הפנה אליה. ואכן, בדיקה מעמיקה יותר מראה כי התקפת האצ"ל לא הייתה הסיבה האמיתית למשלוח התגבורות ארצה. ההתקפה היא שימשה למקבלי ההחלטה כיסוי, 'עלה תאנה' שאפשר להם להסביר בפומבי מהלך שהיה לא־צפוי לחלוטין.

מסגרתנו כאן מחייבת צמצום מרבי ברקע. נסתפק אפוא בציון העובדה כי בשבוע השלישי של אפריל – לפחות שבוע בקרוב לפני שהאצ"ל פתח בהתקפתו – פנו מפקדי

86. *Palestine Post*, 3 במאי 1948, עמ' 1. בכתבה לא צוין היכן אמר זאת הקצין הבריטי: בירושלים? בקהיר? או בלונדון? (לא הצלחתי לאתר את הנוסח המקורי המלא של הודעת הדובר מטעם הצבא).

87. Lt. [Lieutenant] General G. H. A. MacMillan, 'Palestine: Narrative of events from February 1947, until withdrawal of all British Troops', Fayid, 3rd July 1948. in: *The Papers of General Sir Gordon MacMillan*, Imperial War Museum [London], Micro Filming Service, OS/MISC/15/GMM8 [להלן: דו"ח מקמילן], עמ' 14-15.

הצבא לנציב־העליון בדרישה להקדים את פינוי ירושלים ולהעביר למובלעת חיפה את חיל־המצב המדולל שנותר בעיר. בתגובה חזר הנציב־העליון על העמדה שהביע כבר בחודשים הקודמים כמה וכמה פעמים והודיע קטגורית: 'איננו יכולים לעזוב את ירושלים בלא לסיים בר־זמנית את המנדט'.⁸⁸

ב־26 באפריל ביקר בירושלים המפקד העליון של כוחות בריטניה במזרח־התיכון, גנרל קרוקר, והשאיר אצל הנציב־העליון תזכיר משותף לו ולגנרל מקמילן. בתזכיר קבעו המפקדים, כי צפויה סכנה שגורמים יהודיים קיצוניים יתקיפו את חילות־המצב המדוללים שנשארו בחיפה ובירושלים. נוסף לכך נותר תלוי ועומד האיום שעדיין נשמע מהמדינות הערביות השכנות בדבר מְשֻׁלוח מְיָדֵי של כוחות ערביים סדירים לארץ־ישראל. במצבם הנוכחי לא יוכלו הכוחות הבריטיים לעמוד בהצלחה אל מול ההתקפות הצפויות או אל מול פלישה של צבאות ערב הסדירים, אלא אם ירוכזו במובלעת חיפה. יתר־על־כן, המפקדים הבריטים סברו כי לשם שליטה מלאה בחיפה, שהיא תנאי ראשון במעלה לפינוי חלק של הכוחות, יש לתגבר לאלתר את הכוחות שם בשני גדודים. גדוד אחד יבוא מהגליל, לאחר שיושלם בימים הקרובים שלב ביניים נוסף בפינוי, והגדוד השני בהכרח יבוא מירושלים, שכן 'חטיבת חי"ר 3 מועסקת כולה באזור יפו-תל־אביב'. לדעתם בנסיבות אלו יש לפנות ללא דיחוי את חיל־המצב מירושלים, כדי 'שהכוחות המתאימים יוכלו להתרכז בחיפה מוקדם ככל האפשר ...' וכך תובטח שליטתו המלאה של הצבא בעיר. קרוקר ומקמילן סיימו את תזכירם בקביעה החלטית: 'אנו ממליצים שפינוי חיל־המצב מירושלים יתבצע ב־5 במאי 1948, אלא־אם־כן נסיבות בלתי־צפויות יחייבו פינוי מוקדם יותר'.⁸⁹

הנציב־העליון המשיך לדבוק בעמדתו: פינוי ירושלים הוא בהכרח סיום המנדט; לפיכך, למול ההמלצה או למעשה הדרישה הנחרצת של מפקדי הצבא לפנות את ירושלים לאלתר, לא נותר לו אלא 'להמליץ באופן החלטי על סיום המנדט ב־5 במאי'.⁹⁰ ימים אחדים אחר־כך הסביר סר אלן קנינגהם, כי הוא נאלץ לקבל את תכתיבם של מפקדי הצבא, משום שבשיחתו עם גנרל קרוקר כלל לא עלתה האפשרות שישוגרו ארצה תגבורות צבא, ולכן הוא שיער כי הדבר אינו אפשרי. 'לחיי החיילים

88. 'We cannot leave Jerusalem without the Mandate being terminated at the same time', מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מספר סידורי חסר, 192000 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם 100/3/III.

89. 'Unless an earlier date is forced on us by unforeseen circumstances, we recommend that the withdrawal from Jerusalem should take place on 5 May 1948', תזכיר מאת הגנרלים קרוקר ומקמילן, 26 באפריל 1948, סעיף 4. נוסח מלא של התזכיר במברק מהנציב העליון למשרד המושבות, מס' 1161, 27 באפריל 1948, שם 87/4/III.

90. 'I Now definitely recommend termination of the Mandate on 5th May', מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מס' 1160, 27 באפריל 1948 (עותק אל משלחת בריטניה לאר"ם, לשר המושבות קריץ'־ג'ונס, במברק מס' 1245 מירושלים), סעיף 4, שם, 86/4/III.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

והשוטרים אני חרד, הוסיף, 'ולאו דווקא לסכנה הנשקפת למנהל [האזרחי]'.⁹¹ ממשלת בריטניה הזדעקה למקרא מברקו של הנציב-העליון ותזכירם המצורף של מפקדי הצבא. ב-27 באפריל כינס ראש-הממשלה אטלי בשעות אחר-הצהריים המאוחרות התייעצות חופה של שר החוץ, שר ההגנה ושר המדינה במשרד המושבות. שר המושבות עצמו, ארתור קריץ-ג'ונס (Creech-Jones), שהה באותו המועד בניו-יורק והשתתף בדיונים שנערכו באו"ם על סוגיית ארץ-ישראל. השרים מצאו לפנייהם מברק נוסף, מברקו של שר המושבות, שהביע התנגדותו החריפה לשינוי כלשהו בתאריך שנקבע לסיום המנדט. קריץ-ג'ונס נימק את התנגדותו בכך שממשלת בריטניה הודיעה פעמים רבות כי התחייבויותיה בתור מעצמה מנדטורית בארץ-ישראל יסתיימו ב-15 במאי ותאריך זה היה הבסיס לכל הדיונים שנערכו באו"ם. לפיכך, הוא הוסיף, 'החלטה שתתקבל בשלב [מאוחר] זה להקדים את התאריך של סיום המנדט תפתח פתח לביקורת נוקבת ומוצדקת ותעמיד את משלחת הממלכה המאוחדת לאו"ם במצב קשה ומביך'.

השרים השתכנעו מכובד המשקל של טיעוני שר המושבות והחליטו לקבל את עמדתו ולדחות את לחצם של מפקדי הצבא:

אם בגלל לחצם הצבאי של הערבים ושל היהודים לא נהיה מסוגלים לפעול לפי תוכניותינו, נוצג בעיני העולם כנסוגים מתוך השפלה. לכן יש להבהיר למפקדים העליונים [של שלוש הזרועות] במזרח-התיכון, כי יש להחזיק בירושלים עד 15 במאי, תוך הפעלת כל המשאבים היבשתיים, הימיים והאוויריים הנחוצים. אם יתחייב הדבר, יש לחו לארץ-ישראל תגבורות ממקומות אחרים [הדגשה שלי, י"ב].

לאחר שסיכמו השרים את אשר סיכמו, הזדרו שר ההגנה ויקטור אלכסנדר והנחה את הפילדמרשל מונטגומרי להודיע בלא דיחוי לגנרל קרוקר, כי השרים אינם מסכימים לפינוי ירושלים ולסיום המנדט לפני 15 במאי, וכדי לתת תוקף להחלטה הזאת, עליו לשלוח לארץ-ישראל כל תגבורת שתדרש. הנחיות באותה הרוח הועברו גם למפקדים העליונים של כוחות האוויר ושל כוחות הים במזרח-התיכון.⁹²

91. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות מס' 1310, 1 במאי 1948 (עותק אל משלחת בריטניה לאו"ם, לשר המושבות, במברק מס' 1216 מירושלים), שם 24/5/III.

92. 'Meeting of Ministers held ... on Tuesday, 27th April 1948, at 6:45 p.m.', GEN. 230/1st Meeting, PRO, PREM 8/860 ראה גם פרוט של השיקולים העיקריים שהיו ביסוד ההחלטה של השרים במברק משר החוץ לשר המושבות בניו-יורק, מס' 1726, 27 באפריל 1948, PRO, FO 816/118; מכתב מוטרפילד (P.R.M. Waterfield) במשרד המלחמה לקולונל מתיסון (W. Mathieson). קצין הקישור של משרד המושבות עם משרד המלחמה, PRO, FO 371/68371, COS 711/28/4/8, 29th April 1948; וכן דיווח על המצב בארץ-ישראל, שמסר בוין לעמיתיו בישיבת הקבינט, 29 באפריל 1948, 'Cabinet Meeting', PRO 128/12, CM (48)30, 29th April 1948, p. 207, para 8, PRO 128/2 לעניין הזיקה שהייתה בין התגבורת של שלוש הזרועות שהגיעה לארץ-ישראל בימים

משרד המושבות הזדרז לשַׁתֵּף את הנציב־העליון בהחלטות שקיבלו השרים ובמברק ששוגר אליו נקבע כי 'חובה עלינו להחזיק בירושלים עד לתום המנדט ב-15 במאי' [הדגשה במקור]. הגורם במשרד המושבות הוסיף כי למפקדי הזרועות במזרח־התיכון נשלחות עתה הנחיות 'לנקוט את הצעדים המעשיים הדרושים לכיצוע ההחלטה הזאת'.⁹³

דומה כי הנציב־העליון קיבל את החלטת השרים בהקלה ניכרת. היא חזרה ואישרה כי 15 במאי יהיה מועד סיומו של המנדט, ובכך תמכו השרים בנציב־העליון למול עמדתם של מפקדי הצבא. קנינגהם זכה אפוא באישור הממשלה להשאיר בירושלים עד למועד המתוכנן והוא דיווח ללונדון כי 'הודות לתגבורת המגיעה עתה, [מובלעת] חיפה תהיה בטוחה'.⁹⁴

התגבורות ששוגרו לארץ־ישראל נועדו גם לתת לאנשים בשטח אמצעים להתמודד עם איום הפלישה של צבאות ערביים סדירים עוד לפני תום המנדט. מפקדי הזרועות במזרח־התיכון 'קיבלו הוראות לעשות שימוש מרבי בעתודות של כוחות היבשה, הים והאוויר, העומדות לפקודתם כדי לבצע החלטה זו [התנגדות בכוח לפלישה]'.⁹⁵ המפקדים המקומיים קיבלו הוראות 'לסַפֵּל כל התקפה על צירי תחבורה או על מִתְקַנים בריטיים בעזרת האמצעים העומדים לרשותם – לרבות התגבורות של חיל־האוויר המוחשות עתה לזירה. אם יותקפו ישובים או עמדות של יהודים, יתערבו כוחות בריטיים 'בעוצמה ובהקף זהים לאלו שהופעלו באחרונה, לדוגמה ביפו'.⁹⁶ משרד החוץ הנחה את ראשי נציגויותיו בבירות המדינות הערביות להפנות את תשומת־לבן של הממשלות הערביות לבואן של תגבורות הצבא 'אשר כוללות כוח מחץ אווירי ניכר'. הוטל על ראשי הנציגויות להבהיר לבני־שיחם, בלא להִפְנֵס לפרטים מְבֻצְעִים, כי התגבורות נועדו לאפשר לבריטניה למלא עד 15 במאי את כל התחייבויותיה

29 באפריל–3 במאי 1948 לבין הלחץ שהפעילו המפקדים הצבאיים על הנציב העליון להסתלק מירושלים ולעבור לחיפה עד ל-5 במאי – ראה לוואיס, 'סר אלן קנינגהם וקץ השלטון הבריטי בא"י' (לעיל, הערה 38/ג), עמ' 36.

93. מברק ממשרד המושבות לנציב־העליון מס' 1689, 272050 באפריל 1948, מסמכי קנינגהם 83/4/III; ראה גם מברק משר המושבות בניר־יורק לנציב־העליון, מס' 347, 29 באפריל 1948. בסיומו הביע קריץ־ג'ונס את תקוותו כי 'יעלה בידי המפקדים הצבאיים לנקוט צעדים נוספים המתחייבים מההחלטה לדבוק באותו התאריך [15 במאי]'. לפי עותק ממשרד המושבות לנציב־העליון, במברק מס' 1736, 301045 באפריל 1948, שם 138/4/III.

94. ראה לעיל, הערה 91, סעיף 2.

95. מברק ממשרד המושבות לנציב־העליון מס' 1750, 301910 באפריל 1948, שם 143/4/III.

96. 'intervention by British Forces will be carried out on a similar scale to that employed recently e.g. in Jaffa', מברק ממשרד החוץ לשגרירות בריטניה בקהיר, מס' 604, 3 במאי 1948, סעיף 1, עותק לנציגויות בריטניה בבירות המדינות הערביות ולירושלים, במברק ממשרד המושבות לנציב־העליון מס' 1822, 041725 במאי 1948, שם 79/5/III.

כמעצמה המנדטורית בארץ-ישראל, על כל המשתמע מכך.⁹⁷ דברים ברוח דומה אמר גם גנרל מקמילן בראיון שהעניק לפרשן הצבאי של New-York Post. מקמילן רמז, כי בעבר לא עמדו לרשותו די כוחות לשם התמודדות מוצלחת עם פלישה של צבאות סדירים. עתה, לאחר שהועמדו לרשותו גם כוחות התגבורת, הוא יוכל להתמודד ביעילות עם כל איום, יהא אשר יהא.⁹⁸

דומה כי אפילו מדברים אלו בלבד מתבהרות לחלוטין הסיבות האמיתיות להחלטת השרים להורות על שיגור התגבורת. מטעמים שהיו כרוכים במעמדה הבינלאומי דחתה לונדון את הלחץ מ'השטח' להקדים את סיום המנדט ל-5 במאי. מאותם טעמים נמנעה ממתן פומבי ל'המלצתו' של הנציב-העליון לנהוג כך.

התגבורת שהגיעה ארצה אומנם סייעה למפקדת ארץ-ישראל לשחרר יחידות של חטיבת חי"ר 3 להשלמת הכנותיהן לפינוי, לאחר שהן הופסקו זמנית בגלל התקפת האצ"ל במנשייה. שר החוץ בוויין ציין אפוא בסיפוק, בדיון שהתקיים ב-7 במאי אצל ראש-הממשלה אטלי, כי התגבורת מאפשרת לצבא לקדם את הפינוי בביטחון ובכבוד.⁹⁹ עם-זאת, כאמור, לא התקפת האצ"ל הייתה סיבת-הסיבות לשיגור התגבורת. התקפת האצ"ל רק סיפקה ללונדון עילה נאותה לשיגור הכוחות. ממשלת בריטניה שיערה כנראה, שהעילה הזאת תחסוך לה את הצורך לספק הסברים מפורטים למשלוח התגבורת ותמנע תהיות באשר לכוונותיה.

אף-על-פי-כן רבים חשדו בבריטים. 'התגבורות עוררו תגובות שליליות ... בארץ-ישראל ובמקומות אחרים', ציין גנרל מקמילן.¹⁰⁰ הוא הוסיף כי אלו 'תגובות לא-מוצדקות', 'שליליות' במהותן. אכן, התגובות השליליות ההן היו בלתי-מוצדקות לחלוטין. דוברים רשמיים מטעם ממשלת בריטניה נרתמו למסע הסברה אינטנסיבי כדי להפריך את החשדות. הם הדגישו כי התגבורת שנשלחה לארץ-ישראל בשום פנים ואופן אינה מעידה על שינוי שחל כביכול במדיניותה של ממשלת בריטניה והיא דבקה במחויבותה ללוח הזמנים; ב-15 במאי יסתיים המנדט, ב-1 באוגוסט יושלם הפינוי של כוחות הצבא. שר המושבות קלל דברים ברוח זאת בנאום שנשא ב-3 במאי לפני חברי הוועדה המדינית של האו"ם. הוא הוסיף והדגיש, כי התגבורות שנשלחו לארץ-ישראל נועדו לתכלית אחת בלבד – לאפשר לממשלת ארץ-ישראל למלא את תפקידה עד סיום המנדט ב-15 במאי וכן לאפשר לצבא להתפנות מהארץ בצורה מסודרת.¹⁰¹ הנציב-העליון אישר בשיחה שניהל ב-6 במאי עם גולדה מאירסון (לימים מאיר) ועם אליעזר קפלן:

97. שם, סעיף 4.

98. גנרל מקמילן בראיון שהעניק למייג'ור אליוט (לעיל, הערה 77).

99. 'to proceed with the withdrawal with confidence and dignity' ...', תרשומת מדיון שנערך ב-7 במאי 1948 (לעיל, הערה 68), עמ' 2.

100. דו"ח מקמילן, עמ' 15.

101. סוכנויות ידיעות מניו-יורק כפי שצוטטו ב-Palestine Post, 4 במאי 1948, עמ' 1. ראה גם הודעה, שמסר ב-3 במאי בלונדון, דובר מטעם משרד המושבות, שם, שם.

מנוי וגמור עם האנגלים לעזוב את הארץ בהתאם לתכנית הקבועה מראש. דבר הבאת תגבורת צבאית ... אין לפרש אותו כשינוי החלטה. על האנגלים לשמור על השקט בארץ עד ל-15 במאי, אבל לא יכלו לעשות זאת עם הכוחות המדולדלים שהיו להם פה. עם בואה של התגבורת השתנה המצב, והם ינקטו [מעטה] צעדים חריפים נגד מפירי השקט.¹⁰²

ואכן בתוך פחות מעשרה ימים לאחר שיחת מאירסון וקפלן עם הנציב־העליון, הוכיחו הבריטים ברורות כי שום כוונה נסתרת ושום מחשבה שנייה לא הניעו את שיגור התגבורת ארצה. בכוקר 14 במאי עזב סר אלן קנינגהם את ירושלים ועמו יצא גם חיל־המצב שנותר בעיר; ב־14 במאי בחצות הסתיים המנדט הבריטי על ארץ־ישראל. כוחות התגבורת נמנו עם כוחות השדה הראשונים שפנו מהארץ במהלך השלב השלישי של תוכנית הפינוי, שהחל ב־15 במאי.¹⁰³

אפילוג ליפו

מ־1 במאי 1948 איישו חיילים בריטים עמדות לכל אורכו של קו ההפרדה שקבע גנרל מרי בצו של 30 באפריל.¹⁰⁴ בימים הראשונים של מאי היו אלה חיילים משלושה הגדודים של חטיבת חי"ר 3. במהלך השבוע הראשון של מאי הם הוחלפו כנראה בחיילים מגדוד חי"ר 2, 'רג'ימנט המלך'. גדוד זה נמנה, כזכור, עם התגבורת שהוחשה ארצה והוצב עם בואו תחת פיקודה של מפקדת דיוויזיית חי"ר 1. מפקדת הגדוד התמקמה באחד ממחנות צרפנד (כיום צריפין).¹⁰⁵ באזור יפו (ככל הנראה לא בתוך העיר עצמה) הוצב גם גדוד טנקים 4 בסדר־כוח מוקטן. הגדוד הגיע ב־3 במאי ממצרים ואחת ממחלקותיו עלתה לירושלים. סמוך לחוף יפו רוכזו כלי־ש"ט אחדים בכוננות לירי אל החוף לפי פקודה של מפקד דיוויזיית חי"ר 1. מטוסי קרב 'טמפסט' חמושים בתותחים וכמתקנים לירי טילים אוויר־קרקע הועמדו בכוננות בבסיס

102. תעודות מדיניות (לעיל, הערה 29), עמ' 745, תעודה מס' 475, 6 במאי 1948.

103. דו"ח מקמילן, עמ' 15.

104. מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מס' 1232, 031000 במאי 1948, סעיף 6, מסמכי קנינגהם 43/5/III; מפקדת א"י, 'יומן של הארועים החשובים שהשפיעו על המצב הצבאי בא"י בימים 1 במאי–10 ביוני 1948', GSI-M-26/1, 12 ביוני 1948, עמ' 1, PRO, WO 261/574 [להלן: מפקדת א"י, 'יומן ארועים לימים 1 במאי–10 ביוני 1948'].

105. מפקדת א"י, 'דו"ח סד"כ והערכות נכון ל־1 במאי 1948', G/1058/SD, 5 במאי 1948, עמ' 2, 6, א"צ 38/52/900. בשידור של הבי"סי מלונדון, 3 במאי 1948, נאמר כי חיילים ירדו לחוף יפו מהסיירת 'ניו־קסל', 'תפסו עמדות בעיר לאורך הקו שהפריד בין שני הצדדים'. לפי הארץ, 4 במאי 1948, עמ' 4. בהנחה שהידיעה נכונה, קרוב לוודאי שאלה היו חיילים מגדוד חי"ר 2, רג'ימנט המלך.

רמת-דוד להתערבות לפי קריאה של מפקד הדיוויזיה.¹⁰⁶ עם-זאת מפקד חיל-האוויר המלכותי בארץ-ישראל ציין כי 'המצב הולך ונרגע. ... אינני סבור שאצטרך להתערב ביפו, אלא אם כן יופרע השלום [שם] באופן רציני'.¹⁰⁷ לא זו בלבד שהשלום ביפו ובסביבתה הקרובה לא הופרע 'באופן רציני' – הוא לא הופרע כלל. המזכיר הראשי של ממשלת ארץ-ישראל נפגש ב-2 במאי עם אליעזר קפלן והציע לו 'עסקה': התחייבות של הסוכנות היהודית כי 'יפו לא תותקף עוד', אם יעזבו הכוחות הערביים הזרים ויפסק הירי מכיוון יפו לתל-אביב. קפלן השיב בחיוב.¹⁰⁸ אשר ל'כוחות הערביים הזרים' – סר הנרי גרני התכוון, כנראה, ליחידה (בת 300 איש?) בפיקודו של לויטננט-קולונל מהדי צלאח, שנמנה עם גדוד 'אג'נאדין' מצבא-ההצלה של פאוזי אל-קאוקג'י. לפי קאוקג'י נכנסה היחידה ליפו ב-28 באפריל, ב-09:00. בימים הבאים, ובמיוחד מאז שנכנסה לתוקפה הפסקת-האש, עסקו אנשיה בביוז, בשוד ובהתעללות באוכלוסייה שנותרה בעיר. שרידי הגדוד, כחמישים איש בראשות מישל עיסא, הצליחו לחמוק מיפו בלילה שבין 5 ל-6 ביוני ולחבור לאחד מריכוזי צבא-ההצלה בשומרון.¹⁰⁹ 'זה מה שהערבים הפלשתינים מקבלים כסיוע מהמדינות הערביות', רשם סר הנרי גרני ביומנו.¹¹⁰ החיילים הבריטים ניסו לבלום את פעולות השוד והביזה ולהעניק הגנה כלשהי לתושבים שנותרו. מדי פעם הם אפילו פתחו באש אל עבר המתפרעים והרגו כמה וכמה מהם. אף-על-פי-כן, הצלחתם הייתה מועטת.¹¹¹

106. לעניין גדוד טנקים 4: מפקדת הכוחות בא"י, 'הפינוי מא"י' 1 באפריל–30 ביוני 1948 (לעיל, הערה 46), עמ' 4, סעיף 16; בישיבת רמ"ט מפקדת הכוחות בא"י, שנערכה ב-30 באפריל 1948, נמסר על יחידות של הצי שתתרכזנה סמוך לחוף יפו ותמצאנה בכוננות להגיש סיוע באש; סירת או שתי סירות עד 12 מיילים ימיים מהחוף, משחתות או פריגטות אחדות עד 4 מיילים ימיים מהחוף. ישיבת מטה הרמ"ט, 30 באפריל 1948, סעיף 2794, א"צ 50/52/900; לעניין מטוסי התקיפה: 'דו"ח היסטורי רבעוני של דיוויזיית חי"ר 1, לרבעון שהסתיים ב-30 ביוני 1948' (לעיל, הערה 27), עמ' 2, סעיף 6.
107. מברק מפקד חיל-האוויר המלכותי בא"י למפקד הצי המלכותי בחיפה, סימוכין חסרים, 3 במאי 1948, את"ה, תיק ידיעות 'טנא', תקציר יומי, 5 במאי 1948; ראה גם רישום לא מלא של המברק אצל ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, א, עמ' 389.
108. תעודות מדיניות (לעיל, הערה 29), עמ' 719, תעודה מס' 453, מיום 2 במאי 1948.
109. קאוקג'י, 'זכרונות' (לעיל, הערה 21), עמ' 53–54. ב-1(?) במאי התמנה ראיס (קפטן) מישל עיסא למפקד 'חיל-המצב' של יפו, והחליף את המפקד הקודם הקצין העירקי לויטננט-קולונל עאדל נג'ם אל-דין, אשר עזב את העיר ב-2 במאי בדרך הים. שם, עמ' 55–57; ראה גם חאג' מוחמד נימר אל-ח'טיב, 'בעקבות האסון', אצל: בעיני אויב: שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממויות (תרגום סרן ש' סבאג' [לימים שגב]), תל-אביב 1955², עמ' 34.
110. 'This is what the Palestine Arabs get from the assistance provided by the Arab States', גרני, א"י – אחרית דבר, עמ' 94, רישום ב-5 במאי 1948.
111. כך, לדוגמה, חיילים בריטים הרגו ב-5 במאי 6 ערבים שעסקו בשוד ובביזה. מפקדת א"י, יומן ארועים לימים 1 במאי–10 ביוני 1948 (לעיל, הערה 104), עמ' 2.

יפו התרוקנה במהירות מתושביה. להערכת גורמים בריטיים, עד 2 במאי עזבו את העיר 30 אלף איש, מתוך אוכלוסייה שמנתה בראשיתה של מלחמת העצמאות 50 אלף איש. 5000 מן הבורחים עזבו את העיר עוד לפני התקפת האצ"ל. הנציב-העליון דיווח ללונדון: 'יש להבהיר כי האצ"ל ירה במרגמות בלא אבחנה, כדי להבהיל את התושבים האזרחיים. זו לא הייתה פעולה צבאית!¹¹² ב-3 במאי עדיין דיווח הנציב-העליון כי 'השירותים העירוניים [של יפו] מתפקדים, אם-כי בקשיים'.¹¹³ תוך יומיים השתנתה נימת דיווחו מן הקצה אל הקצה: נשארו 5000 איש בלבד; נמלטו כמעט כל חברי מועצת-העיר וחברי הוועדה הלאומית; 'השירותים העירוניים קרסו' והצבא נאלץ להפעיל בעצמו את משאבת המים. יפו נהפכה ל'עיר ריקה' לפי אחד הדיווחים או ל'עיר מתה' בלשונו של סר הנרי גרני.¹¹⁴ המצב ביפו 'רע מאוד. ... אין כוחות, אין כלום' למעט צבא אנגלי, קבע ראש-העיר של יפו, ד"ר יוסוף הייכל, זמן קצר לפני שעזב את עירו (ככל הנראה ב-5 במאי).¹¹⁵

מאז 28 באפריל סייעו כוחות בריטיים לתושבי יפו להמלט מהעיר וסיפקו ליווי לשיירות שעזבוה בדרך היבשה בכיוון רמלה ולוד.¹¹⁶ עיריית יפו גם ביקשה מן השלטונות 'לערוך סידורים לפינוי תושבים ערבים בדרך הים מיפו לביירות'.¹¹⁷ הנציב-העליון הסביר כי אין טעם לנסות לשכנע את התושבים להשאיר, שכן 'יהיו פעולות-הנגד שננקוט כלפי היהודים אשר יהיו – אין ביכולתנו להבטיח את שלומם של הערבים [ביפו] בעוד שבועיים', כלומר אחרי 15 במאי.¹¹⁸

112. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1232, 031000 במאי 1948, סעיף 3, מסמכי קנינגהם 43/5/III. ראה גם דיווח של מושל המחוז פולר אצל גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 90, רישום ב-2 במאי 1948. לדיון נרחב למדי בדבר מנוסת הערבים מיפו וגורמיה ראה: ב' מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיניים 1947–1949 (תרגם ארנון מגן), תל-אביב 1991, עמ' 136–142.
113. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1232, שם, סעיפים 1, 2.
114. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1259, 051300 במאי 1948, סעיף 5, מסמכי קנינגהם 92/5/III; גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 94, רישום ב-5 במאי 1948. 'באמונה, הערבים הם שפנים ...', כך הגדיר גרני את מנוסתם של ערביי יפו מעירם, שם, שם. ראה גם 'דו"ח היסטורי רבעוני של דיוויזיית חי"ר 1 לרבעון שהסתיים ב-30 ביוני 1948' (לעיל, הערה 27), עמ' 2, סעיף 6.
115. תמצית של שיחת טלפון שערך ד"ר יוסוף הייכל עם עמיתו ראש-העיר של לוד, לפי רישום שערך בן-גוריון ב-5 במאי 1948, יומן מלחמה, א, עמ' 389. ב-5 במאי רשם גרני ביומנו: 'ראש-העיר עזב, אפילו בלא להפריד לשלום'. גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 94.
116. אוליפקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 398.
117. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1218, 011700 במאי 1948, מסמכי קנינגהם 26/5/III.
118. מברק מהנציב-העליון למשרד המושבות, מס' 1232 (לעיל, הערה 112), סעיף 4.

ואכן, זו הבעיה שהעסיקה גם את גנרל מקמילן בימים הראשונים של חודש מאי. שר החוץ בוויין הורה לו, באמצעות גנרל קרוקר, לסלק את היהודים מיפו ולהחזירה לערבים – אולם למי להחזיר, תהה מקמילן, שהרי רוב תושבי יפו נטשו אותה? בצר לו הוא טס לפאיד שבמצרים כדי לטפס עצה עם גנרל קרוקר. הוא הסביר למפקדו את המצב לאשורו והציע לרכז את המאמץ הצבאי בהבטחת התנועה השוטפת בציר יפו-מצרים. מקמילן חזר לירושלים ב־2 במאי, בשעות אחר־הצהריים המוקדמות. גנרל קרוקר, שהשתכנע מטיעונו של מקמילן, הבריק באותו היום לפילדמרשל מונטגומרי: 'הבעיה החריפה ביותר היא למצוא סמכות ערבית שאפשר יהיה למסור לה את יפו בהגיע שעת הפינוי'.¹¹⁹

לכותב שורות אלו לא ידוע מה השיב מונטגומרי. מכל מקום, ב־7 במאי עדיין נמצאו ביפו יותר מ־450 חיילים בריטים.¹²⁰ ב־10 במאי, בשעות הערב המאוחרות עזב החייל הבריטי האחרון את נמל יפו לאחר שמסר את 'המפתחות' לחברי 'ועד החרום' של העיר.¹²¹ בשעות אחר־הצהריים של 13 במאי או למחרת בשעות הבוקר המוקדמות עזב החייל הבריטי האחרון את יפו.¹²²

אחד הדברים האחרונים שממשלת המנדט טיפלה בהם היה ניסיון לקדם את בקשתם של נציגי התושבים הנותרים שיפו תהיה 'עיר פְּרִזוּת'. ככל הנראה עלה העניין לראשונה ב־4 במאי, אם־כי אותם החברים במועצת העיר שביקשו את סיוע השלטונות 'סרכו לחתום [על מסמך הבקשה] מחשש מפני התוצאות, כלשון הנציב־העליון בהעבירו את העניין לידיעת לונדון.¹²³ במגעים שקיימו בימים הבאים חברי 'ועד החרום' של ערביי יפו עם מושל המחוז פולר, שב ועלה העניין פעמים אחדות. פולר גם העלה את הרעיון בפני עמוס בן־גוריון בפגישתם ב־5 במאי.¹²⁴ ב־10 במאי העביר המזכיר הראשי של הממשלה לוועדת הפסקת־האש של האו"ם בקשה

119. מסמכי מונטגומרי, 'תיק א"י', נובמבר 1947–מאי 1948, אצל: המילטון, מונטי (לעיל, הערה 35), עמ' 697. גרני רשם ביומנו: ב'30:5 [021730 במאי] הלכתי לראות את הנציב־העליון יחד עם מפקד הכוחות בא"י [גנרל מקמילן], אשר זה עתה חזר מפאיד, גרני, 'א"י – אחרית דבר', עמ' 91, רישום ב־2 במאי 1948 [הדגשה שלי, י"ב]. את הגרעין לאפיזודה זו מצאתי אצל: D. Kurzman, *Genesis 1948 - The First Arab Israeli War*, New York 1972, p. 220 (paperback edition)

120. את"ה, תיק ידיעות 'טנא', תקציר יומי, 9 במאי 1948.

121. *Palestine Post*, 12 במאי 1948, עמ' 1; מפקדת א"י, 'יומן ארועים לימים 1 במאי–10 ביוני 1948' (לעיל, הערה 104), עמ' 3.

122. 131530 במאי לפי גרסת קורצמן (לעיל, הערה 119), עמ' 224: 140500 במאי לפי אוליצקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 410.

123. מברק מהנציב־העליון למשרד המושבות, מס' 1259 (לעיל, הערה 114), סעיף 5.

124. בן־גוריון, יומן מלחמה, א, עמ' 388, רישום ב־5 במאי 1948.

שהפנה אליו 'ועד החרום'; הם ביקשו שיפו תפורז וימונה משקיף נייטרלי, בהסכמת שני הצדדים, אשר יהיה אחראי לכך שהפרזו יקוים ויכובד.¹²⁵ ניסיון אחרון זה של ערביי יפו לשמור על מעמד עצמאי כלשהו לעירם עלה בתוהו כמוכן. ב־12 במאי לפני ההצהריים נפגשו חברי 'ועד החרום' של העיר, בראשותו של הסוחר אחמד אבו־לבן, עם נציגים של 'ההגנה'. זו הייתה פגישה ראשונה בין הצדדים ונדונו בה התנאים לכניעת העיר. בפגישה חוזרת למחרת חתמו נציגי יפו בשעה 15:45 על כתב הכניעה.¹²⁶ יצחק צ'יזיק (לימים חורפי), המקשר בין ממשלת המנדט לישובים היהודיים במחוז לוד, מונה למושל הצבאי הראשון של העיר מטעם 'ההגנה'.¹²⁷

סיכום

דומה כי פעולתם של הכוחות הבריטיים ביפו מסתכמת באופן תמציתי ומזויק בדבריו של מייג'ור המילטון, מפקד הכוח מגדוד 2 של הקלעים האירים, בראיון עיתונאי שנערך עמו 'ביום הראשון של הפסקת־האש':

לאחר שהם [האצ"ל] כבשו את מאנשיה, קיבלתי פקודה להציל את העיר כשביל הערבים בכל מחיר, ביחוד לאור העובדה שהיהודים כבשו את חיפה. קיבלנו תגבורת של טאנקים מסוג 'קרומבל' ותותחים בעלי קוטר של 75 מ"מ. במשך יומיים הלמנו בהם קשות בעזרת טאנקים ומשוריינים בירכתי שכונת מאנשיה. הדפנו אותם חזרה כמה מאות מטרים לקו יציב, שבו עדיין אנו מחזיקים עד עכשיו.

סבורני, שעל יפו נחרצה כלה עם צאתנו, אולם יכול אתה להיות סמוך ובטוח, כי היהודים לא יתקדמו אף כמלוא הנימה עד גמר המנדט. הגנרל מארני

125. גרני, 'א"י - אחרית דבר', עמ' 100-101, רישום ב־10 במאי 1948; ראה גם אוליצקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 51. 'ועדת הפסקת־האש' - שמה המלא היה 'הוועדה הקונסולרית להפסקת־אש בארץ־ישראל' (Consular Truce Commission for Palestine). על הוועדה ונסיבות כינונה בהחלטה שקיבלה מועצת־הביטחון, ראה ש' רוזן, 'אירגון האומות המאוחדות ומלחמת העצמאות', בתוך: י' ואלך (עורך), היינו כחולמים: קובץ מחקרים על מלחמת הקוממיות, גבעתיים 1985, עמ' 264. וכן שם, הערה 37.

126. לתאור מפורט של השיחות ראה אוליצקי, ממאורעות למלחמה, עמ' 49-51. נוסח הסכם הכניעה, בחתימתם של חברי 'ועד החרום' ובחתימת מיכאל בן־גל ('ג'יימס'), לימים אלוף בן־גל), מפקד חטיבת 'קריית' שהיה מפקד 'ההגנה' במחוז תל־אביב וכן נוסח 'הוראות לתושבי יפו' בחתימתו של בן־גל, שם, עמ' 52-53. לתאור הטקסט של החתימה על כתב הכניעה, ראה גם *Palestine Post*, 14 במאי 1948, עמ' 1.

127. 'פרטי־כל ישיבת מנהלת העם בתל־אביב, 13 במאי 1948', עמ' 1, סקירה על המצב. אק"מ, חטיבת גלילי, 1/5/164. על יצחק צ'יזיק־חורפי, ראה גם בן־גוריון, יומן המלחמה, א, עמ' 41, הערה 26.

הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה

[מפקד המחוז הצבאי של לוד] הודיעני במפורש. כי אנו נשתמש בכל הנמצא ברשותנו אם יהא צורך בכך.¹²⁸

ד"ר יוסוף הייכל, ראש-העיר של יפו, תמצת כמשפט אחד את הארועים: 'הצבא האנגלי הציל את המצב; הוא הצילנו מחורבן גמור'.¹²⁹

לדברי גנרל מקמילן 'ההתקפה הזאת הייתה יוזמת היהודים הקיצוניים; אני משוכנע כי הם מעולם לא העריכו שנתערב נגדם [בכוח]'.¹³⁰ ואכן, הכוחות הבריטיים נמנעו מהתערבות בקרבות שהתחוללו בין שני הצדדים מאז ראשית אפריל 1948 – החל במבצע 'נחשון' (3–11 באפריל) וכלה בחיפה (21–23 באפריל); למפקדת האצ"ל היה אפוא יסוד מוצק להניח כי גם ביפו ימנעו הבריטים מהתערבות בכוח. עם זאת, דווקא המנעותם מהתערבות בקרבות שנזכרו ובמיוחד העובדה שהם לא מנעו מן 'ההגנה' להשתלט על חיפה גררו באורח פרדוקסלי את התערבותם ביפו. הם עשו זאת לא משום שהיה בכך כדי 'לאזן', לכאורה, את נפילת חיפה לידי היהודים, אלא בניסיון של הרגע האחרון לבלום את הסתף שחל במעמדה של בריטניה בקרב המדינות הערביות השכנות ולמנוע את היותו למפולת מוחלטת. זאת לנוכח המפנה שחל לרעת הפלשתינים בקרבות שהתחוללו בארץ מאז ראשית אפריל. אם אומנם כך, הרי המניע האמיתי שהנחה את הבריטים היה רצונם לקיים את מעמדם במדינות הערביות ולא גורלה של יפו, על תושביה. במקרה כזה, הייתה ההתערבות הזאת ביטוי נוסף – אומנם מזווית-ראייה שונה במקצת – לכך שבחשבוני אחרון טיפוח האוריינטציה ארוכת-הטווח על המדינות הערביות היה השיקול שהכריע באמת אצל מקבלי ההחלטות בלונדון. לשון אחר, משקל היחס לערביי ארץ-ישראל היה משני ביותר במכלול השיקולים שהנחו את ממשלת בריטניה בסוגיית ארץ-ישראל.¹³¹

בגלל צרוף מקרים נוצר, לכאורה, קשר-גומלין בין התערבות הבריטים לבליתמה של התקפת האצ"ל במנשייה ובין משלוח תגבורת של כוחות הצבא, חיל-האוויר וחיל-הים המלכותיים. התגבורת החלה להגיע ארצה בעיצומה של פעולת הכוחות הבריטיים במנשייה, אך למעשה לא היה שום קשר של סיבה ומסובב בין שתי ההתפתחויות, ודאי לא קשר סיבתי ישיר.

התגבורת הוחשה ארצה משני טעמים עיקריים: לאפשר לנציבי-העליון להשאיר בירושלים עד 15 במאי, כלומר לקיים את המנדט עד המועד שבריטניה קבעה לסיומו ולא לסגת מהודעותיה החוזרות בדבר המועד הזה; לאפשר למפקד של כוחות ארץ-ישראל להתמודד בהצלחה עם האיום שהשמיעו אחדות מן הממשלות של מדינות ערב השכנות לשלוח לאלתר את כוחותיהן הסדירים לארץ-ישראל, עוד לפני סיום

128. קנת וו' בילבי (K. W. Bilbi), דרך כוכב כמזרח התיכון (עברית: יוסף נדבה), ירושלים 1950, עמ' 31.

129. לעיל, הערה 115.

130. דו"ח מקמילן, עמ' 14.

131. עשיתי כאן שימוש חופשי במקצת בתזה שהעלה פרופ' גבריאל כהן במאמרו 'מדיניות בריטניה ערב מלחמת העצמאות', אצל י' ואלך (עורך), היינו כחולמים, עמ' 44.

המנדט. אלו היו הטעמים לאישור המשלוח של יחידות התגבורת, אולם מתוך רצון לשמור על יוקרה ועל מעמד בינלאומי בחרה לונדון ליצור זיקה פומבית בין התקפת האצ"ל ביפו ובין שיגורה של התגבורת ארצה.

התערבות הצבא הבריטי ביפו והצלת העיר מידי היהודים וכן משלוח התגבורת לארץ הופעלו במאמץ הדיפלומטי וההסברתי האינטנסיבי שהפעילה בריטניה כדי לשקם את מעמדה בבירות הערביות. נציגיה ניצלו את ההתערבות ואת משלוח התגבורת כדי להמחיש לממשלות הערביות ולדעת-הקהל הפוליטית בארצות ערב את יכולתה של ממשלת ארץ-ישראל להתמודד בהצלחה עם כל תוקפנות. לכן, כך טענו המסבירים הבריטים, אין מקום להתערבות צבאית ישירה של המדינות הערביות השכנות. להפך, חדירה של כוחות סדירים זרים לארץ-ישראל תחייב את בריטניה לבלום אותם, שכן כל עוד המנדט בתוקפו, תקפיד הממשלה על עמדה נייטרלית ונטולת משוא-פנים.

בסיכומו של דבר, היו המניעים האמיתיים אשר היו, דבר אחד ברור לחלוטין ונקי מפרשנויות כלשהן: אומנם ההתערבות הצבאית שכלמה את האצ"ל הייתה בלתי-צפויה וחרגה ממנהגם של הכוחות עד אז ובמיוחד ממנהגם מאז ראשית אפריל; אומנם ננקט מהלך חריג במשלוח של יחידות תגבורת משלוש הזרועות; אף-על-פי-כן, שתי התופעות בנפרד ואף הצטרפותן זו לזו אינן מעידות בשום פנים ואופן על 'מחשבות שניות' שהתעוררו כביכול אצל מקבלי ההחלטות בלונדון. ממשלת בריטניה דבקה בהחלטתה לסיים את המנדט ולפנות את כל חיל-המצב הבריטי מהארץ. יעידו סיום המנדט ב-14 במאי בחצות ופינוי אחרון החיילים ממובלעת חיפה ב-30 ביוני 1948, כמתוכנן. לונדון עמדה במועד, כפי שהתחייבה.